

Komuniści w powiecie ciechanowskim w II Rzeczypospolitej

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 r. nie było powodem do świętowania dla wszystkich partii na scenie politycznej. 16 grudnia 1918 r., w wyniku połączenia dwóch partii lewicowych – Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) „Lewica” i Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL) zwalczających ideę suwerenności Polski, powstała Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (KPRP), która w 1925 r. zmieniła nazwę na Komunistyczna Partia Polski (KPP). Ponieważ było to ugrupowanie o charakterze antypolskim, które występowało przeciw odbudowie państwa polskiego, wzbudzało uzasadnioną nieufność władz II Rzeczypospolitej. Nielegalna działalność komunistów, sprzeczna z polskim prawem, powodowała, że od samego początku znajdowali się oni w centrum zainteresowania władz państwowych¹.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia działalności komunistów w powiecie ciechanowskim, który w latach dwudziestolecia międzywojennego znajdował się w granicach województwa warszawskiego. Podstawą źródłową są dokumenty archiwalne o różnej proveniencji. Do najważniejszych należą akta administracji zespolonej wytworzone przez Urząd Wojewódzki Warszawski (UWW) i zgromadzone w Archiwum Państwowym w Warszawie (APW). Są to sprawozdania Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego z lat 1926–1939 oparte w dużej mierze na informacjach zebranych przez Policję Państwową i starostwa powiatowe, których głównym adresatem było Ministerstwo Spraw Wewnętrznych². Drugi, równie istotny rodzaj dokumen-

¹ J. Ławnik, *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939*, Warszawa 1979, *passim*; A. Pepłoński, *Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczytno 1991, *passim*; A. Misiuk, *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996, *passim*; K. Sacewicz, *Organizacja i działalność ruchu komunistycznego w Polsce w latach 1918–1925 w świetle raportu Wydziału Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, „Echa Przeszłości” 2009, t. 10, s. 367–393; *idem*, *Założenia i zakres współpracy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z Ministerstwem Spraw Zagranicznych w przeciwdziałaniu rozwojowi organizacji komunistycznych w II RP na podstawie pisma Jana Bacha z 19 lutego 1937 roku*, „Echa Przeszłości” 2010, t. 11, s. 333–339;

² Możemy wyróżnić cztery typy sprawozdań: tygodniowe, miesięczne, kwartalne i półroczne. Wśród sprawozdań liczących niekiedy kilkadziesiąt stron informacje na temat inicjatyw podejmowanych przez komunistów mogą znajdować się w rubryce terytorialnej przeznaczonej dla powiatu ciechanowskiego, w dziale organizacji społecznych i stowarzyszeń sympatyzu-

tów, to akta wytworzone przez KPRP/KPP działającą na terenie powiatu ciechanowskiego, który w komunistycznych strukturach w różnych latach organizacyjnie przynależał do: Okręgu Ciechanów, Okręgu Ciechanów–Mława, Okręgu Ciechanów–Mława–Pułtusk, Okręgu Płock lub też istniał w ramach podokręgu czy dzielnicy. Są to z reguły sprawozdania miesięczne lub dwumiesięczne zachowane tylko dla wybranych lat, tj. 1923–1924, 1926–1930, 1932 i 1934–1937. Znamienne, iż pomimo odmiennych autorów, informacje zawarte w aktach doskonale się uzupełniają.

Ku mojemu zdziwieniu, materiałów do dziejów ruchu komunistycznego w latach 1918–1939 na terenie powiatu ciechanowskiego nie znaleziono m.in. w zespołach akt: Komendy Powiatowej Policji Państwowej w Ciechanowie, Urzędu Śledczego w Warszawie, Komendy Wojewódzkiej Policji Państwowej w Warszawie przechowywanych w Archiwum Państwowym w Warszawie; Akt Miasta Ciechanowa, Starostwa Powiatowego w Ciechanowie dostępnych w Archiwum Państwowym w Warszawie Oddział w Mławie oraz tych zgromadzonych w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie³.

Uzupełnieniem wykorzystanych materiałów archiwalnych była prasa oraz literatura przedmiotu. Dotyczy to szczególnie lat 1918–1925, dla których praktycznie w ogóle nie zachowały się żadne sprawozdania. Do omówienia tego okresu, oprócz prac Dariusza Piotrowicza – badacza dziejów Ciechanowa okresu międzywojennego – posiłkowałem się wynikami badań historyków związanych z ruchem komunistycznym po II wojnie światowej. Pomimo wielu zniekształceń i propagandowych odniesień, można tam odnaleźć dane faktyczne, które wytrzymują próbę konfrontacji z innymi źródłami historycznymi.

jących z KPP i szeroko rozumianym komunizmem czy też specjalnie wyodrębnionej sekcji poświęconej ruchom wywrotowym, zawodowym i strajkom.

³ W Centralnym Archiwum Wojskowym (CAW) poszukiwałem przede wszystkim śladów działalności KPRP/KPP powiatu ciechanowskiego w Wojsku Polskim. Szczególną uwagę poświęciłem archiwaliom stacjonującemu w Ciechanowie 11 Pułku Ułanów Legionowych, w których nie ma żadnych dokumentów będących świadectwem działalności komunistów w tej jednostce wojskowej, oraz ewentualnym sposobom przeciwdziałania przez władze wojskowe agitacji komunistycznej. Znajduje to zresztą potwierdzenie w monografii 11 Pułku Ułanów Legionowych, w której również nie natrafiłem na informacje o działalności wojskowej KPRP/KPP. Zob. R. Juskiewicz, *11 Pułk Ułanów Legionowych im. Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza*, Ciechanów 1998, *passim*; J.S. Wojciechowski, *11 Pułk Ułanów Legionowych im. Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza*, Pruszków 2014, *passim*. Ponadto przeprowadziłem kwerendę w jednostkach archiwalnych zawierających raporty informacyjno-polityczne Oddziału II Sztabu Generalnego oraz materiałach źródłowych do działalności KPRP/KPP w wojsku zebranych przez Tadeusza Wawrzyńskiego. Zob. T. Wawrzyński, *Materiały źródłowe do działalności Komunistycznej Partii Polski w wojsku 1918–1939 przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1969, nr 1, s. 55–70. Uwzględnienie zespołów archiwalnych, w których problematyka działalności komunistycznej wśród żołnierzy występuje w sposób zwarty, również nie przyniosło zakładanego rezultatu.

Z uwagi na wielowątkowość i lakoniczność treści zawartych w sprawozdaniach dotyczących komunistów w powiecie ciechanowskim zdecydowałem się na układ chronologiczny prezentowanych treści. Zastosowanie układu problemowego w omawianym przypadku nie przyniosłoby spodziewanego rezultatu. Przemawia za tym fakt, że wiele problemów poruszanych w sprawozdaniach charakteryzuje się brakiem ciągłości wydarzeń. Podejmowanym zagadnieniom brak jest genezy lub zakończenia, co znacznie utrudnia spójność opisywania. Ponadto odejście od układu chronologicznego uniemożliwiłoby odnotowanie wielu drobnych inicjatyw ciechanowskich komunistów, które pojawiają się tymczasowo i jednorazowo.

Lata 1918–1925

Aktywność komunistów w powiecie ciechanowskim można zaobserwować jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości. 10 listopada 1918 r. z uwagi na wzrost nastrojów rewolucyjnych w Ciechanowie, rozpoczęto aresztowanie przywódców ruchu komunistycznego w mieście⁴. O godz. 10.00 członkowie Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), biorąc na siebie obowiązek czuwania nad porządkiem publicznym, otoczyli mieszkanie Szczepana Wasińskiego, którego aresztowano wraz z trzema innymi działaczami SDKPiL. Tego samego dnia aresztowano także byłego komisarza bolszewickiego w Charkowie – Kazimierza Tomaszewskiego⁵ wraz z żoną⁶. Na wolność zostali wypuszczeni następnego dnia około godz. 1.00⁷.

Pod koniec listopada 1918 r. sympatycy rewolucji październikowej dążyli do powołania w Ciechanowie Rady Delegatów Robotniczych (RDR). Kwestię tę podnieśli 24 listopada 1918 r. w czasie zebrania organizacyjnego Klubu Robotniczego w sali posiedzeń rady miejskiej. Ponieważ nie było to celem zwołanego zebrania, postanowiono przekazać tę sprawę powołanemu Zarządowi Klubu Robotniczego⁸. Problem powołania Rady Robotniczej powrócił 15 grudnia 1918 r., kiedy to został zwołany wiec, w którym uczestniczyło około 800 robot-

⁴ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Ciechanów 1998, s. 10.

⁵ Kazimierz Tomaszewski (1858–1927), jeden z twórców pierwszej partii rewolucyjnej na ziemiach polskich – Socjalno-Rewolucyjnej Partii „Proletariat”. Aresztowany w 1885 r. wraz z Ludwikiem Waryńskim i skazany na 15 lat katorżniczej pracy na Sachalinie. Po odbyciu kary powrócił do kraju i od 1906 r. mieszkał w Ciechanowie, gdzie razem z Marcelim Nowotką współtworzył Radę Delegatów Robotniczych. Zob. M. Malinowski, *Marceli Nowotko*, Warszawa 1976, s. 10–11.

⁶ „Nasza Trybuna” 1918, nr 5, s. 11.

⁷ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 13.

⁸ „Robotnik” 1918, nr 32, s. 2.

ników i okolicznych chłopów. W trakcie zebrania, omawiając trudną sytuację gospodarczo-polityczną, mówca podkreślił, że „jedynym wyjściem jest ujęcie przez lud pracy władzy w swoje ręce”, co mogło zostać zrealizowane po założeniu Rady Delegatów Robotniczych Wsi i Miast. Wiec zakończono odczytaniem rezolucji, w której domagano się „dyktatury proletariatu”⁹.

Zebranie zjednoczeniowe SDKPiL i PPS „Lewica” w Ciechanowie odbyło się na początku stycznia 1919 r. w domu Tomaszewskiego przy placu Kościuszki 10. W styczniu doszło także do powołania RDR, której przewodniczącym został komunista – Michał Pankiewicz. Po tych wydarzeniach, 7 lutego 1919 r. ciechanowska RDR przeprowadziła strajk manifestacyjny¹⁰, będący poparciem dla strajku powszechnego w Warszawie¹¹. Pięć dni później, 12 lutego 1919 r. Rada ogłosiła kolejny strajk manifestacyjny¹². Interwencja policji oraz wojska doprowadziła do aresztowania trzech osób, jednak nie zapobiegło to planowanemu zgromadzeniu. Robotnicy cukrowni, młyna i okolicznych folwarków zebrali się przy siedzibie Rady, która udekorowana była sztandarami i transparentami z hasłami: „Niech żyje Rada Delegatów Robotniczych”, „Niech żyje Socjalizm”, „Niech żyje 8-godzinny dzień roboczy”. Do zgromadzonych przemawiali z balkonu członkowie Rady oraz gość przybyły z Warszawy, którzy potępiali prześladowania polityczne. Następnie uformowali pochód i z placu Kościuszki udali się w kierunku magistratu. Demonstrację przerwali policjanci, oddając ostrzegawcze strzały w powietrze, co definitywnie zakończyło zamieszki¹³.

Lekceważący stosunek do odrodzonej Polski ciechanowscy komuniści udowodnili w nocy z 26 na 27 stycznia 1919 r., kiedy to w koszarach korpusu oficerskiego w Ciechanowie wybuchł groźny pożar. W momencie gdy straż pożarna wraz z miejscową ludnością próbowała walczyć z żywiołem, komuniści zorganizowali odczyt „Co to jest socjalizm?”, który wygłosił M. Pankiewicz w obecności licznie zgromadzonych słuchaczy. Publiczne głoszenie haseł komunistycznych sprawiło, że szkoła, w której Pankiewicz był nauczycielem, postanowiła go usunąć, wypłacając mu należność do końca roku szkolnego¹⁴. „Gromada” następująco komentowała te wydarzenia:

⁹ „Gromada” 1918, nr 4, s. 8.

¹⁰ J. Kazimierski, *Ruch robotniczy w Podregionie Ciechanowskim w latach 1918–1939* [w:] *Ruch robotniczy na Mazowszu Ciechanowskim*, Ciechanów 1984, s. 46–47.

¹¹ *Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919. Materiały i dokumenty*, t. 1: *Warszawska Rada Delegatów Robotniczych*, oprac. H. Buczek, Z. Szczygielski, Warszawa 1962, s. 227; K. Sacewicz, *Wojna na lewicy – pierwsze starcia. Walka o hegemonię w warszawskich radach delegatów robotniczych pomiędzy KPRP a PPS (1918–1919)* [w:] *Komuniści w międzywojennej Warszawie*, red. E. Kowalczyk, Warszawa 2014, s. 274–275.

¹² D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach 1918–1939* [w:] *Ciechanów. Szkice z historii miasta*, red. K.A. Sobczak, Ciechanów 2016, s. 164.

¹³ *Idem*, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 13–14.

¹⁴ *Ibidem*, s. 16–17.

Endecja dopięła swego, usuwając towarzysza Pankiewicza ze szkoły, chociaż był on jednym z najlepszych i ogólnie lubianych nauczycieli. Koltuny myślą, że uda im się powstrzymać falę komunizmu, która coraz szerzej rozsiewa się po powiecie. Na próżno! Zwycięstwo będzie nasze!¹⁵

Po wyjeździe M. Pankiewicza z Ciechanowa, przewodniczącym RDR został Franciszek Walisiewicz, a sekretarzem Marceli Nowotko¹⁶. W skład Komitetu Wykonawczego weszli: Władysław Burkacki, Izaak Grünberg, Franciszek Radzyński i Mieczysław Śmietanko. Do jej zadań należało przede wszystkim zajmowanie się sprawami ekonomicznymi robotników przemysłowych i rolnych. Ponadto ciechanowska RDR, jako jedna z nielicznych w kraju, powołała oddział Milicji Ludowej na czele z Nowotką, który miał być zbrojnym ramieniem Rady¹⁷.

Aktywność Rady Delegatów Robotniczych szczególnie uwidoczniła się podczas organizowanych przez członków KPRP i PPS obchodów 1 maja 1919 r.¹⁸, w trakcie których około 3000 osób paradowało ulicami Ciechanowa z czerwonymi sztandarami i hasłami komunistycznymi. W rezolucji, którą przyjęto po zakończeniu obchodów, komuniści domagali się natychmiastowego uwolnienia wszystkich aresztowanych za przekonania polityczne, zaprzestania wojny na wszystkich frontach oraz natychmiastowego zawarcia pokoju z sąsiadami¹⁹. Jesienią 1919 r. po październikowym strajku robotników rolnych została zli-

¹⁵ B. Dymek, *Ciechanów w latach 1914–1939 (z dziejów ruchu robotniczego)* [w:] *Millenium Ciechanowa (900 lat. 1065–1965). Materiały z sesji naukowo-popularnej w dniach 11 i 12 grudnia 1965 r.*, red. S. Pazyra, Warszawa 1969, s. 117; D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 17.

¹⁶ Marceli Nowotko (1893–1942) – od 1907 r. związany z Ciechanowem, gdzie do 1915 r. pracował w cukrowni jako ślusarz. Członek SDKPiL (od 1916 r.) i KPRP (od 1918 r.). Podczas wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. członek Komitetu Rewolucyjnego w Łapach oraz sekretarz Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski w Wysokiem Mazowieckiem. Od 1923 r. członek Komitetu Centralnego (KC) Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, a od 1924 r. Wydziału Rolnego KC KPRP. Następnie sekretarz Komitetu Okręgowego (KO), kolejno: w Warszawie, Zagłębiu Dąbrowskim i Łodzi. W 1927 r. delegat na IV Zjazd KP w Moskwie. W latach 1929–1933 więziony za działalność komunistyczną. Po wyjściu z więzienia kierownik Wydziału Rolnego KC KPP, a rok później członek Sekretariatu Krajowego KC KPP. W 1935 r. ponownie aresztowany, przebywał w więzieniu do wybuchu II wojny światowej. W trakcie wojny brał udział w sowieckich kampaniach wyborczych, a w połowie 1940 r. został przewodniczącym Rejonowego Komitetu Wykonawczego w Łapach. Najprawdopodobniej jeszcze w początkach 1941 r. skierowany do Moskwy, skąd po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej trafił do tzw. grupy inicjatywnej PPR. Zob. *Marceli Nowotko. Wspomnienia i artykuły*, Warszawa 1949, *passim*; J. Kowalczyk, *Marceli Nowotko. Bojownik o wolność narodu*, Warszawa 1950, *passim*; *Marceli Nowotko „Marian”, „Stary” 1893–1942. Artykuły biograficzne, wspomnienia, dokumenty*, red. B. Dymek, Warszawa 1974, *passim*; M. Malinowski, *Marceli...*, *passim*; P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944*, Warszawa 2014, s. 52–53.

¹⁷ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 17.

¹⁸ Szerzej o obchodach święta 1 maja przez PPS i KPRP/KPP zob.: K. Sacewicz, *Razem czy osobno? Władze PPS i KPRP–KPP wobec obchodów święta 1 maja w latach 1919–1928*, „Dzieje Najnowsze” 2015, nr 1, s. 3–32.

¹⁹ B. Dymek, *Ciechanów...*, s. 103.

kwidowana ciechanowska RDR (w której cały czas przeważali komuniści), jed-
na z najdłużej działających w kraju²⁰.

W sierpniu 1920 r., kiedy społeczność powiatu ciechanowskiego organizo-
wała pomoc dla wojska, policja – by zapobiec dywersji – zajmowała się areszt-
owaniem komunistów, którzy opowiadali się po stronie wroga. Na początku
sierpnia aresztowano K. Tomaszewskiego, co do którego istniało uzasadnio-
ne przypuszczenie, że powrócił do kraju, aby działać na rzecz bolszewików²¹.
W Krasnem aresztowano kilku towarzyszy za rozrzucanie odezw komunistycz-
nych²². W Ciechanowie zatrzymano kilkunastu Żydów i zlikwidowano niektóre
stowarzyszenia żydowskie: „Dom Ludowy Żydowski”, „Strzechę Robotniczą”
i Stowarzyszenie Młodzieży Robotniczej „Młodość”²³.

Ciechanowskiej policji nie udało się niestety dotrzeć do robotników rolnych
i służby folwarcznej, która zmanipulowana komunistycznymi ulotkami zawie-
rającymi hasła „tamowania ziemianom wywożenia z okolic zagrożonych rze-
czy i uprowadzania inwentarza”, utrudniała ziemianom opuszczanie majątków.
Przypadki takie odnotowano m.in. w majątkach w: Bądkowie, Ciemniewku,
Damiętach, Nużewie, Sarnowej Górze oraz Bronisławich Łabędach²⁴.

Wkraczające 8 sierpnia 1920 r. do Ciechanowa oddziały bolszewickie wi-
tali miejscowi komuniści z czerwonymi opaskami na rękę²⁵. Podobnie wyglą-
dała sytuacja w innych miejscowościach powiatu, tj. Gołotczyźnie, Grudusku
i Sońsku, gdzie lokalna ludność widziała w bolszewikach wybawców, mających
zaprowadzić „nowy ład”²⁶. W Ciechanowie utworzono Komitet Rewolucyjny
(Rewkom), w skład którego weszli następujący komuniści: Chodyński, Le-
opold Czerniak, Czesław Gogolewski, Gutkowski, Jezierski, Jan Klejna, Wła-
dysław Krzyżanowski, Wincenty Mieszkowski, Permuter, Antoni Rybicki,
Klemens Stryjewski i Kazimierz Tomaszewski. Podobne rewkomy powstały
jeszcze w Ciemniewku, Klicach, Sulerzyżu i Wróblewie. Oprócz sympatyków
komunizmu, do składu komitetów żołnierze sowieccy siłą dokooptowali wielu
mieszkańców miasta²⁷.

²⁰ J. Kazimierski, *Ruch robotniczy...*, s. 47.

²¹ „Gazeta Poranna” 1920, nr 216, s. 106.

²² D. Piotrowicz, *Powiat ciechanowski w sierpniu 1920 roku*, „Niepodległość i Pamięć” 2010,
nr 32, s. 43.

²³ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa–Pułtusk 1995, s. 106.

²⁴ „Robotnik Rolny” 1920, nr 30, s. 3; *Rola członków Związku Zawodowego Robotników Rolnych
Rzpltej Polskiej podczas najazdu bolszewickiego*, Warszawa 1921, s. 31–32; D. Piotrowicz, *Po-
wiat ciechanowski w sierpniu...*, s. 43.

²⁵ T. Świecki, F. Wybult, *Mazowsze Płockie w czasie wojny światowej i powstania państwa polskie-
go*, Toruń 1932, s. 373.

²⁶ „Robotnik Rolny” 1920, nr 30, s. 3; „Kurier Warszawski” 1920, nr 235, s. 2; D. Piotrowicz,
Powiat ciechanowski w sierpniu..., s. 47–48.

²⁷ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 22; *idem*, *Powiat ciechanowski
w sierpniu...*, s. 50.

Po zakończeniu działań wojennych, policja i żandarmeria rozpoczęły poszukiwania osób współpracujących z nieprzyjacielem na terenie powiatu ciechanowskiego. Aresztowano wielu komunistów, którzy wydawali bolszewikom ukrywającą się ludność i podjudzali służbę folwarczną do stawiania oporu ziemianom. Za przynależność do milicji bolszewickiej zatrzymani zostali: Ciuchciński, Czesław Gogolewski, Antoni Krajewski, Wincenty Maciąg, Jan Paczkowski, Jan Proszek i Klemens Stryjewski. Za współdziałanie z bolszewikami do aresztu trafili: Karczewski, Andrzej Krętkowski, Jakubowski, Narewski, Stanisław Ostrowski, Tadeusiak i Wenda. Prowadzenie agitacji bolszewickiej stało się przyczyną aresztowania Stanisława Józwiaka i Jakuba Zielińskiego. Z kolei Szymona Polica aresztowano za to, że wydał bolszewikom rannych polskich żołnierzy ze szpitala, Józefa Koca za przynależność do partii bolszewickiej, a Marcelego Kołakowskiego za denuncjowanie. Po tymczasowym dozorze sądowym, w ręce policji trafili Kazimierz i Aleksandra Tomaszewscy. Aresztu nie uniknęły również osoby okazujące pomoc bolszewikom przy rozkradaniu inwentarza zwierzęcego, tj. Rugiński, Tanowicz i Umiński²⁸.

Z grupy ponad dwudziestu wymienionych aresztowanych, sądy doraźne skazały osiem osób na karę śmierci, którą wykonywano na dziedzińcu zamku w Ciechanowie. 23 września 1920 r. rozstrzelano C. Gogolewskiego, A. Krajewskiego i J. Proszka. Kilka dni później życie stracili Buławko, Kaszewski i Marchof. Śmierci uniknęli K. Tomaszewski z żoną, którym dzięki wstawiennictwu „Robotnika”²⁹ sąd zamienił karę śmierci na 10 lat więzienia. W podobnej sytuacji znaleźli się A. Krętkowski i Antoni Stefański, którym sąd zmniejszył karę odpowiednio do 15 i 10 lat pozbawienia wolności. Uniewinniono natomiast Jana Kamińskiego i Władysława Łobodę, a za kaucją na wolność wyszli Wincenty Werner i Wolf Kirszenbaum – wszyscy późniejsi aktywni działacze komunistyczni³⁰.

Rok 1921 r. to okres, w którym działalność ruchu komunistycznego na terenie powiatu ciechanowskiego wygasła. Dopiero w 1922 r. w związku z zapowiedzianymi na 5 listopada wyborami do Sejmu, ciechanowscy komuniści zaczęli organizować zaplecze polityczne. Wówczas po raz pierwszy wystawili własną listę pod nazwą „Związek Proletariatu Miast i Wsi”³¹, której przewodniczył F. Walisiewicz. Wspomagali go: sekretarz – Waclaw Wyziński, skarbnik – Józef Pijanowski i pełnomocnik listy – Franciszek Bagiński. Uzasadnienie przystą-

²⁸ *Idem, Powiat ciechanowski w sierpniu...*, s. 60.

²⁹ W „Robotniku” czytamy: „Żądamy interwencji Rządu w sprawie wyroku jaki został wydany, gdyż ani Tomaszewski, ani jego żona, nie brali udziału w żadnych komitetach bolszewickich”. Zob. „Robotnik” 1920, nr 262, s. 1–2.

³⁰ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 27–28; *idem, Powiat ciechanowski w sierpniu...*, s. 61.

³¹ Szerzej o Komitecie Wyborczym będącym przybudówką KPRP zob. G. Iwański, *Powstanie i działalność Związku Proletariatu Miast i Wsi 1922–1925*, Warszawa 1974, *passim*.

pienia do wyborów czytamy w odezwie ciechanowskiego Komitetu Okręgowego (KO):

Idąc za przykładem rewolucyjnych robotników i chłopów innych okolic kraju, a powodowani tym, że istniejące dotychczas w Sejmie partie robotnicze i włościańskie nie umiały i nie chciały bronić interesów klasy pracującej, my niżej podpisani tworzymy w okręgu plockim Komitet Wyborczy Związku Proletariatu Miast i Wsi.

W swoich postulatach domagali się m.in. bezwzględnej jawności dyplomacji, zniesienia podatków obciążających biedotę miejską i wiejską, oddania ziemi obszarników do dyspozycji małych rolników i bezrolnych, ubezpieczenia pracującego na starość i zabezpieczenia inwalidów i ofiar wojny³². Na konferencji przedwyborczej Okręgowego Komitetu Wyborczego, która odbyła się 17 września 1922 r. w Pułtusku, ustalono że z Okręgu Ciechanów do Komitetu weszli: Stanisław Ostrowski jako przewodniczący, Stefan Duchliński jako zastępca, Franciszek Bagiński jako sekretarz i Ojrzyński jako skarbnik. Na pełnomocnika listy powołano Bagińskiego, a na jego zastępcę Czerniaka. Kandydatami z omawianego Okręgu zostali: Ostrowski z Przedwojewa i Stanisław Rupiński z Łysak³³.

Celem dotarcia do jak największej liczby wyborców, komuniści urządzili wiece w Ciechanowie, Gąsocinie i Głinojecku, które cieszyły się dużym zainteresowaniem ludności, z frekwencją sięgającą nawet 4000 osób. Ponadto kandydaci do Sejmu reprezentujący KPRP występowali na wiecach innych partii oraz prowadzili zebrania w lokalach zamkniętych. Działaniom tym przyglądała się policja, która starała się rozprędać prowadzone wiece oraz dokonywała rewizji w mieszkaniach czołowych działaczy, np. F. Bagińskiego i L. Czerniaka, by wreszcie 4 listopada 1922 r. skonfiskować wydawnictwa wyborcze w siedzibie Okręgowego Komitetu Wyborczego. Na zawiadomienia komunistów z powiatu ciechanowskiego o mających odbywać się wiecach, starostwo i policja wydawały odmowne decyzje, powołując się na zarządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych³⁴.

Inicjatywy przedwyborcze nie przyniosły komunistom zakładanego rezultatu. W wyborach do Sejmu lista „Związku Proletariatu Miast i Wsi” poniosła porażkę uzyskując 206 głosów, co dało ledwie 3 proc.³⁵ Z powodu braku dostępnych źródeł nie można ocenić, jak wyglądała aktywność komunistów tuż po

³² J. Kazimierski, *Ruch robotniczy...*, s. 54–55.

³³ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Komunistyczna Frakcja Poselska, 162/II-23, Związek Proletariatu Miast i Wsi. Okręgowy Komitet Wyborczy nr 8, Sprawozdanie z działalności Okręgowego Komitetu Wyborczego Związku Proletariatu Miast i Wsi w Okręgu nr VIII, 10 XI 1922 r., k. 1.

³⁴ *Ibidem*, k. 2–3.

³⁵ J. Kazimierski, *Ruch robotniczy...*, s. 56; D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 164.

wyborach. Szczątkowe ślady dokumentów wskazują, iż obiektem działalności ciechanowskich komunistów w 1923 r. była cukrownia, w której organizowano robotnicze strajki. W grudniu 1923 r. delegaci z Ciechanowa obradowali na konferencji okręgowej KPRP, gdzie zalecano zwiększyć intensywność pracy wśród robotników i chłopów na wsi w powiecie ciechanowskim. W miesiącu tym odbyła się także konferencja rolna KPRP dla powiatu ciechanowskiego, w trakcie której spośród 125 przybyłych osób wyznaczono mężów zaufania. Ponadto lokalni komuniści starali się na bieżąco prenumerować robotnicze gazety: „Głos Komunistyczny”, „Nową Kulturę”, „Pług” i „Robotnika”³⁶.

Na początku 1924 r. KPRP w Ciechanowie liczyła cztery koła: dwa polskie i dwa żydowskie. Na zebraniach kół, które odbywały się dwa razy w miesiącu, omawiano sprawy organizacyjne oraz politykę wewnętrzną i zewnętrzną kraju po ustąpieniu rządu Wincentego Witosa i powołaniu gabinetu pod kierownictwem Władysława Grabskiego. Komentowano także śmierć Włodzimierza Lenina oddając hołd jego pamięci (zm. 21 stycznia 1924 r.)³⁷. W lutowym sprawozdaniu wyrażano zadowolenie z pracy partyjnej wśród kobiet, które mimo braków kadrowych (jedno koło liczące sześć członkiń) odbyły konferencje przy udziale członka kobiecego Wydziału Centralnego³⁸. W kolejnym miesiącu na zebraniach kół partyjnych debatowano nad akcjami na rzecz więźniów politycznych. W Ciechanowie i Gąsocinie urządzono obchody Komuny Paryskiej połączone z malowaniem na ścianach i murach napisów żądających uwolnienia więźniów. Podkreślano również szybkie postępy w pracy z młodzieżą³⁹.

Aresztowania członków ciechanowskiej KPRP przeprowadzone w drugiej połowie 1924 r. sprawiły, że praca partyjna stopniowo słabła, aż do momentu całkowitego rozpadu koła. Przetrwało natomiast koło żydowskie, które odbywało posiedzenia co niedzielę. Ponowna organizacja koła polskiego przebiegała z problemami. Konfidenci współpracujący z ciechanowską policją na bieżąco dostarczali informacji o nowych, aktywnych członkach partii w powiecie⁴⁰. W związku z tym komuniści zalecali głębszą konspirację. Strach nowych członków KPRP przed policją spowodował, że do końca 1924 r. ciechanowscy komuniści zorganizowali tylko jeden strajk kamieniarzy na trasie Ciechanów–Pułtusk. Podobnie było w 1925 r., kiedy do skutku doszedł tylko jeden udany strajk w młynie Chaima Wajnsztoka i S-ka w Ciechanowie⁴¹.

³⁶ AAN, KPP, 158/XII-1, t. 1, Komitet Okręgowy Ciechanów–Mława. Sprawozdania, Sprawozdanie organizacyjne za grudzień 1923 r., b.d., k. 1.

³⁷ *Ibidem*, 158/XII-1, t. 2, Komitet Okręgowy Ciechanów–Mława. Sprawozdania, Sprawozdanie organizacyjne za styczeń 1924 r., b.d., k. 1–2.

³⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie organizacyjne za luty 1924 r., b.d., k. 3–4.

³⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie organizacyjne za marzec 1924 r., b.d., k. 5–7.

⁴⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie organizacyjne za lipiec 1924 r., b.d., k. 8.

⁴¹ B. Dymek, *Ciechanów...*, s. 115; D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 165, 171–172.

Rok 1926

Pierwsze wzmianki o działalności ciechanowskich komunistów w 1926 r. pochodzą z maja i związane są bezpośrednio z przewrotem majowym, który był całkowitym zaskoczeniem dla całej KPP⁴². 12 maja 1926 r. prewencyjnie aresztowano trzech komunistów z Ciechanowa, a wieczorem 15 maja, po zakończeniu zbrojnego zamachu stanu, wypuszczono ich z aresztu. 13 maja do członków ciechanowskiej KPP zwrócili się przedstawiciele PPS z prośbą o pomoc w rozbrojeniu policji. Komuniści, obawiając się prowokacji, wyrazili zgodę, pod warunkiem że działania jako pierwsi podejmą pepeesowcy. Ci z kolei nie przystąpili do rozbrajania, co wywołało wśród członków KPP podejrzenie o knowania⁴³. Należy przy tym pamiętać, że komuniści – mimo wielu uprzedzeń do osoby Marszałka Piłsudskiego – wyrażali poparcie dla przewrotu zbrojnego, który miał doprowadzić do obalenia rządów koalicji Chjeno-Piasta⁴⁴. Członkowie KPP uznali, iż przewrót majowy może być okazją do wybuchu wojny domowej, w wyniku której uda im się przejąć władzę w kraju⁴⁵. Dlatego też w Okręgu Ciechanowskim, w trakcie walk 12–15 maja, ludność wiejska i miejska sympatyzująca z komunistami spodziewała się wielkich zmian w ustroju politycznym Polski. Domagano się przede wszystkim:

[...] rozpędzenia policji, sędziów pokoju, sędziów okręgowych, prokuratorów, którzy winnych obszarników i wszelkich zbrodniarzy bogatych nie karzą, pozostawiając ich na wolności, a biednymi, niewinnymi ludźmi zapełniają więzienia. Spodziewano się również, że [Wincenty] Witos i cała jego klika, jako złodzieje grosza publicznego, będą oddani pod sąd doraźny. A tymczasem stało się wręcz przeciwnie. Prokuratorzy, sędziowie i wykonawcy woli obszarniczo-kapitalistycznej pozostali na swych stanowiskach. Policję również nie spotkało nic złego. Co prawda po zamachu stała się troszeczkę łagodniejsza, ale powoli zaczyna znów po dawnemu prześladować ludność wiejską. Cała klika Witosy, jak i sam Witos, przez którego tyle krwi przelane, zostali wypuszczeni na wolność. Takich czynów ludność wiejska i miejska po Piłsudskim wcale się nie spodziewała. A kiedy się dowiedziano na wsiach, że Piłsudski nie chce być prezydentem, tylko wyznacza swego przyjaciela, wszystkie nadzieje w Piłsudskim pokładane rozwiały się jak mgła przed słońcem. Daje się już słyszeć głośne szemranie po wsiach i miasteczkach przeciwko Piłsudskiemu. Niektórzy chłopcy nazywają go gorszym od Witosy szachrajem, mówią że już drugi raz ma on władzę w swym ręku, a nic biednemu ludowi nie dał. Ale zabrać to zabrał: matkom – synów, dzieciom – ojców, żonom

⁴² K. Trembicka, *Między utopią a rzeczywistością. Myśl polityczna Komunistycznej Partii Polski (1918–1938)*, Lublin 2007, s. 121.

⁴³ AAN, KPP, 158/XII-1, t. 3, Komitet Okręgowy Ciechanów–Mława. Sprawozdania, Sprawozdanie za maj 1926 r., b.d., k. 1.

⁴⁴ A. Ajnenkiel, *Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918–1926*, Warszawa 1978, s. 477; *Memorandum do KC KPP z propozycją zawarcia sojuszu z Piłsudskim*, Warszawa, 30 III 1926 r. [w:] *Przewrót majowy 1926 r. w oczach Kremla*, red. F. Musiał, Warszawa 2009, s. 91–100.

⁴⁵ M. Krzysztofiński, *Komuniści na Rzeszowszczyźnie 1918–1944/1945*, Rzeszów 2010, s. 89.

– mężów i wysłał naszą starą chłopską armię na zdobycie Kijowa, z pod [sic!] którego mało kto powrócił. Nic lepszego po Piłsudskim ludność wiejska nie spodziewa się⁴⁶.

24 maja 1926 r. w Ciechanowie odbyło się zebranie, na którym w obecności delegata Wydziału Rolnego KC KPP został wybrany Komitet Dzielnicowy (KD) ze starszych, doświadczonych towarzyszy, którzy uskarżali się delegatowi, iż w pierwotnej wersji zakładania komitetu zostali pominięci na rzecz nowych członków KPP. Sekretarz wyjaśnił przybyłemu z Warszawy delegatowi, że pominięcie starych towarzyszy spowodowane było faktem, że Okręg Ciechanowski już dwukrotnie uległ rozbiciu w wyniku nieprzestrzegania zasad konspiracyjnych. Tłumaczył, że starzy towarzysze są bardzo ciekawi, kto i w jakiej dzielnicy należy do organizacji, przez co zwiększa się szansa na wniknięcie donosiiciela w szeregi partii. Argumentację tę poparł delegat, który zganił zbytnią ciekawość towarzyszy, twierdząc, „iż będą [tym] lepszymi komunistami, im mniej towarzyszy z okręgu będą znać”⁴⁷. Z kolei na posiedzeniu KD KPP, które odbyło się 20 czerwca 1926 r., towarzysze prosili KO KZMP, aby nie przysyłał do Ciechanowa Żydów do organizowania młodzieży, gdyż młodzież w tym rejonie jest jeszcze mało świadoma i zaczyna się zniechęcać⁴⁸.

Działalność członków ciechanowskiej KPP po przewrocie majowym przejawiała się przede wszystkim w akcjach agitacyjnych, z którymi starano się dotrzeć do jak najszerszego grona odbiorców. 23 lipca 1926 r. w Ciechanowie rozwieszono na drutach telegraficznych transparent z hasłem „Uwolnić więźniów politycznych. Precz z rządem faszystów. Niech żyje rząd robotniczo-chłopski”, który wisiał do godziny 9 rano. Dzięki temu chłopci jadący na targ zatrzymywali się, czytali i mówili między sobą, że „jeszcze są komuniści w Ciechanowie, gadałi, że po wyjściu bolszewików wszystkich rozstrzelali pod zamkiem, a jak się okazuje to nieprawda”⁴⁹.

Rok 1926 to także rok, z którego pochodzi pierwsze sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego, gdzie podnoszona jest kwestia aktywności komunistów w powiecie ciechanowskim w sierpniu. Czytamy w nim o odezwach KPP, które 10 sierpnia zostały znalezione we wsi Grudusk, a 16 sierpnia w ogrodzie kościelnym w Ciechanowie⁵⁰.

⁴⁶ AAN, KPP, 158/XII-1, t. 3, Komitet Okręgowy Ciechanów–Mława. Sprawozdania, Sprawozdanie za maj 1926 r., b.d., k. 1–2; J. Kazimierski, *Ruch robotniczy...*, s. 60–61.

⁴⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie za maj 1926 r., b.d., k. 1.

⁴⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie z Okręgu Ciechanów–Mława za miesiąc czerwiec 1926 r., b.d., k. 3.

⁴⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie z Okręgu Ciechanów–Mława za miesiąc lipiec 1926 r., b.d., k. 5–6. Dariusz Piotrowicz w swojej pracy podaje, iż transparent ten został zawieszony 27 VII 1926 r. i nie zawierał zdania „Uwolnić więźniów politycznych”. Por. D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 176.

⁵⁰ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APW), Urząd Wojewódzki Warszawski (dalej: UWW) 1918–1939, 475/10, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego za miesiąc sierpień 1926 r., 20 IX 1926 r., k. 5.

W ramach obchodów rocznicy rewolucji październikowej w Rosji, członkowie KPP w Ciechanowie złożyli hołd przy mogiłach czerwonogwardzistów poległych w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r.⁵¹ Ponadto 7 listopada rozrzućili i rozlepili odezwy i nalepki z napisami oraz zawiesili transparenty⁵².

Kolejne i zarazem ostatnie informacje z tego roku pojawiają się w sprawozdaniu z grudnia, w którym omówiony został strajk na tle ekonomicznym w cukrowni w Ciechanowie 7 listopada 1926 r. W wyniku awantur, do których doszło podczas strajku, aresztowano i przekazano sędziemu śledczemu⁵³ Komorowskiemu, Wofła Kostrzewę i Sieradzkiego. Strajk, który objął 620 osób, został całkowicie zlikwidowany dopiero dzień później, kiedy robotnicy otrzymali 10 proc. podwyżki. Pomimo że nie powstał z inicjatywy KPP, to jednak były próby wykorzystania go przez komunistów do swoich celów, o czym świadczyć może rozrzucana wśród robotników komunistyczna bibuła⁵⁴.

Rok 1927

W styczniu 1927 r. wiele uwagi poświęcono Wincentemu Mieszkowskiemu, który podejrzewany był o to, iż w czasie wojny 1920 r. pełnił rolę komisarza bolszewickiego i dostarczał wrogom wykazy Polaków zasługujących na rozstrzelanie. Ustalono, że zamieszkał w Ciechanowie, w domu innego działacza komunistycznego – Duchlińskiego i urządził tam w dniach 27–28 stycznia 1927 r. dwa zebrania, w których wzięły udział nieznane osoby. W trakcie tych spotkań wystawione były czaty, przyjęto więc, że ta kwestia ostrożności może być związana z nielegalną działalnością. W związku z tym nasilono obserwację Mieszkowskiego, który ostatecznie 13 lutego 1927 r. został aresztowany⁵⁵.

Odnotowano również istnienie jacejki komunistycznej wśród robotników Cukrowni Ciechanów oraz kooperatywy robotniczej w Gąsocinie, złożonej przede wszystkim z elementów komunistycznych. Policja aresztowała za działalność wywrotową Wacława Bruna, kierownika tejże kooperatywy. Zastąpił go inny komunista o nazwisku Buniński⁵⁶.

⁵¹ AAN, KPP, 158/XII-1 t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Ciechanowskiego za miesiąc październik 1926 r., b.d., k. 10.

⁵² *Ibidem*, Sprawozdanie z Okręgu Ciechanowskiego za miesiąc listopad 1926 r., b.d., k. 11.

⁵³ Szerzej o urzędzie sędziego śledczego w II Rzeczypospolitej zob. M. Masterniak-Pawłowska, *Instytucja sędziego śledczego w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, z. 1, s. 271–294.

⁵⁴ APW, UWW, 475/10, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego za miesiąc listopad 1926 r., 16 XII 1926 r., k. 34.

⁵⁵ *Ibidem*, 475/12, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego za miesiąc luty 1927 r., 28 III 1927 r., k. 41.

⁵⁶ *Ibidem*, 475/15, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 50 z dnia 19 IV 1927 r., 21 IV 1927 r., k. 4.

Ustalono również, że agitacja komunistyczna dotarła do żołnierzy stacjonującego w Ciechanowie 11 Pułku Ułanów Legionowych. Zauważono, że szeregowi tego pułku bardzo często przychodzą do mieszkania znanej z komunistycznych sympatii rodziny Czerniaków przy ul. Płońskiej, przy czym zachowywane są środki ostrożności, jak np. oczekiwanie znaku z wewnątrz przed wejściem do domu⁵⁷.

W kwestii obchodów 1 maja w powiecie ciechanowskim nie odnotowano żadnych przejawów aktywności, poza tym, iż działacze komunistyczni nosili się z zamiarem wzięcia udziału w obchodach 1 maja w Warszawie⁵⁸.

Niepokój władz wojewódzkich w Warszawie wywoływał wzrost wpływów powstałej w lutym 1927 r. PPS-Lewicy, która w powiecie ciechanowskim grupowała w swoich szeregach 52 członków, mając na czele najaktywniejszych działaczy komunistycznych, z których do zarządu weszli: Stanisław Dąbrowski jako przewodniczący, Wincenty Mieszkowski – sekretarz, Stefan Molski – kolporter i Stanisław Rupiński⁵⁹. 19 maja 1927 r. w mieszkaniu przewodniczącego odbyło się także zebranie KPP, podczas którego S. Dąbrowski postawił wniosek o konieczności energicznych wystąpień na terenie Ciechanowa, co spowodowało bójkę zebranych i rozwiązanie spotkania przed powzięciem jakichkolwiek uchwał⁶⁰.

W młodzieżowej organizacji komunistów (do 1930 r. Związek Młodzieży Komunistycznej, ZMK)⁶¹, głównym działaczem na teren powiatu ciechanowskiego stał się Abram Kiersz, który po zwolnieniu z więzienia zamieszkał w Ciechanowie, skupiając wokół siebie wielu zwolenników. Spośród nich na czoło wysuwali się Apel Zelman i Szulim Sadzawka. A. Kiersz, który miał za zadanie powiększanie kręgów młodzieży o poglądach komunistycznych, nie trudnił się żadną pracą zarobkową i wspomagany był materialnie przez miejscowych kolegów z partii, którzy np. ze składek młodzieży zakupili mu palto⁶² oraz przez KO, który wnioskował o przyznanie mu zapomogi w wysokości 100 zł⁶³.

⁵⁷ *Ibidem*, 475/12, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego za miesiąc luty 1927 r., 28 III 1927 r., k. 41.

⁵⁸ *Ibidem*, 475/15, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 52 z 30 IV 1927 r., 1 V 1927 r., k. 15.

⁵⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 53 z 7 V 1927 r., 7 V 1927 r., k. 22.

⁶⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 68 za czas od dnia 16 do 22 V 1927 r., b.d., k. 55.

⁶¹ L. Krzemień, *Związek Młodzieży Komunistycznej w Polsce. Pierwsze dziesięciolecie (1918–1928)*, Warszawa 1972, *passim*.

⁶² APW, UWW, 475/15, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 68 za czas od dnia 16 do 22 V 1927 r., b.d., k. 56.

⁶³ AAN, 158/XII-1, t. 4, Komitet Okręgowy Ciechanów–Mława. Sprawozdania, Sprawozdanie z Okręgu Ciechanowskiego za czerwiec 1927 r., b.d., k. 1.

26 maja 1927 r. do Ciechanowa przybył Tadeusz Wieniawa-Długoszowski⁶⁴, który wygłosił odczyt zatytułowany „Róża Żeromskiego”. Przedstawił w nim życie Stefana Żeromskiego, podniósł jego zasługi jako pisarza oraz omówił dramat *Róża*⁶⁵. Na końcu dodał, że „dziś w Polsce utrzymuje się wielu »szpiclów« i robotnik jest karany za wystąpienie pod czerwonym sztandarem”. Organizacją odczytu, który zgromadził blisko 120 osób, z czego 30 proc. stanowili komuniści, zajęli się miejscowi działacze KPP: S. Wasiński, W. Mieszkowski, S. Molski, Władysław Kamiński i Szymański. Tego samego dnia odbyła się także konferencja miejscowego komunisty Antoniego Bielaka z Boruckim z Warszawy i Antonim Rybickim z Niechodzina, podczas której odczytano nr 8 „Nowego Przeglądu”⁶⁶.

Wyraźne nasilenie pracy partyjnej wśród działaczy komunistycznych nastąpiło w czerwcu 1927 r. w związku ze zbliżającymi się wyborami do rady miasta Ciechanowa. 6 czerwca odbyło się zebranie przedwyborcze pod gołym niebem, zwołane przez Komitet Wyborczy Związku Rzemieślników Żydowskich, któremu przewodniczył Kostrzewa – prezes sympatyzującego z komunistami Stowarzyszenia Biblioteki im. I.L. Pereca⁶⁷. Przed 300-osobową publicznością przemawiali także Idel Bronszejn i Lewin z Warszawy. Ponadto na zebraniu usunięto kandydaturę Bronszejna na radnego, co doprowadziło do wszczęcia bójki przez komunistów, którzy za zakłócanie spokoju publicznego zostali aresztowani przez policję⁶⁸. W kolejnych trzech dniach w mieszkaniu S. Mol-

⁶⁴ Tadeusz Wieniawa-Długoszowski (1890–1942) – członek PPS Frakcja Rewolucyjna, następnie Organizacji Bojowej PPS. Więziony od 1912 r. w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej, Moskwie i na Syberii. Do Polski powrócił w 1922 r. Pracował jako dziennikarz „Robotnika” i publicysta „Głosu Polskiego”. Współtworzył Niezależną Socjalistyczną Partię Pracy, z list której bezskutecznie kandydował do Sejmu. Redagował lewicowe tygodniki: „Nasza Wolność”, „Polska Wolność”. Odbył kilka tysięcy spotkań w miastach, gdzie prezentował odczyty, w których poruszał przede wszystkim tematy społeczno-polityczne. Wielokrotnie skazywany w procesach, zmarł w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. Szerzej zob.: J. Lipiec, *Tadeusz Wieniawa-Długoszowski. Przyczynki do biografii politycznej 1905–1914*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie. Historia” 1989, z. 2, s. 62–78; cykl 13 artykułów Zenowiusza Ponarskiego na łamach wydawanego w Toronto „Nowego Kuriera” 2009, nr 17, s. 89; nr 18, s. 8–9; nr 19, s. 9; nr 20, s. 8; nr 21, s. 8; nr 22, s. 8–9; nr 23, s. 8; nr 24, s. 8–9; 2010, nr 1, s. 8–9; nr 2, s. 8–9; nr 3, s. 8; nr 4, s. 8–9; nr 5, s. 8–9.

⁶⁵ Dramat *Róża* Stefana Żeromskiego prezentuje dążenia niepodległościowe i koncepcje dalszej działalności Polaków po rewolucji 1905 r.

⁶⁶ APW, UWW, 475/15, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 75 za czas od dnia 23 do 29 V 1927 r., 10 VI 1927 r., k. 72.

⁶⁷ Biblioteka im. Icchoka Lejba Pereca w Ciechanowie powstała w 1926 r. Swoją siedzibę miała w domu Izajasza Roboty przy ul. Żydowskiej 4. Pracowała tylko 3 godziny przez 3 dni w tygodniu. Znajdowała się pod silnymi wpływami Bundu. Oprócz dyskusji na temat twórczości Elizy Orzeszkowej, Stefana Żeromskiego czy Fiodora Dostojewskiego, w Bibliotece odbywały się także przedstawienia teatralne, zabawy taneczne oraz inne odczyty. Zob. D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 65.

⁶⁸ APW, UWW, 475/15, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 80 za czas od dnia 30 V do 5 VI 1927 r., 17 VI 1927 r., k. 85.

skiego w Ciechanowie odbyły się zebrania członków PPS-Lewicy, ZMK i KPP, na których ustalono, że w nadchodzących wyborach do rady miasta wystartują z listy pod nazwą „Jedność Robotnicza”. W tym celu omówiono sprawy kampanii przedwyborczej oraz przypuszczalny wynik wyborów. Szukając doraźnej współpracy z PPS, delegacja „Jedności Robotniczej” z Sońska udała się do działaczy PPS, którzy kategorycznie odmówili współpracy w wyborach⁶⁹.

Realizując założenia kampanii przedwyborczej, odbyło się jeszcze kilka zebrań, na które przychodziło od 200 do 400 osób. 28 maja 1927 r. w Ciechanowie pod gołym niebem odbył się żydowski wiec komunistyczny zwołany przez „Jedność Robotniczą”. Wicewi przewodniczył Noech Kirszenbaum, a przemawiał Szaja Białobroda, który agitował za głosowaniem na listę „Jedności”, objaśniając jej program i dążenia, które – jak sam podkreślał – były sprzeczne z polityką Bundu. Na zarzuty S. Białobrody odpowiadał Kostrzewa z Bundu oraz Bronsztejn, któremu zwolennicy KPP nie pozwolili dalej przemawiać, w rezultacie doszło do zakłócenia spokoju publicznego i wiec został rozwiązany przez policję. 12 czerwca 1927 r. w Ciechanowie odbył się kolejny wiec „Jedności Robotniczej” KPP, w trakcie którego dwóch prelegentów zachęcało do oddawania głosów na wspomnianą listę⁷⁰. Tego dnia na posiedzeniu KO w związku z wyborami do Rady Miasta wybrano komisję samorządową, która miała kierować całą akcją wyborczą. Pracę w powiecie utrudniał fakt, że w samym Ciechanowie nie istniały wówczas żadne koła KD KPP⁷¹.

17 czerwca 1927 r. pociągami z Warszawy przywieziono do Ciechanowa broszury wydane przez Komunistyczną Frakcję Poselską⁷², których treść stanowiły przemówienia posłów komunistycznych w Sejmie. Ulotki te odebrali Icchok Lejb Perc i Lejb Rozenblum, a rozpowszechnianiem zajęli się A. Kiersz. Z kolei 19 czerwca 1927 r. w Gąsocinie odbyło się zebranie komunistyczne, na którym Rupiński, Iwański i Sielski rozmawiali na temat wysłania delegata do Warszawy po bibułę komunistyczną. Finalnie okazało się, iż wysłany delegat bibuły nie znalazł. Ponadto ciechanowscy komuniści z okazji zakończenia roku

⁶⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 88 za czas od dnia 6 VI do 12 VI 1927 r., 25 VI 1927 r., k. 105.

⁷⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 94 za czas od dnia 13 do 19 VI 1927 r., 2 VII 1927 r., k. 126.

⁷¹ AAN, 158/XII-1, t. 4, Sprawozdanie z Okręgu Ciechanowskiego za czerwiec 1927 r., b.d., k. 1.

⁷² Komunistyczna Frakcja Poselska powstała w 1921 r. pod nazwą Frakcja Sejmowa Posłów Komunistycznych. Po wyborach do Sejmu w 1922 r. posłowie komunistyczni utworzyli Frakcję Sejmową Związku Proletariatu Miast i Wsi i wraz z Klubem Poselskim Ukraińskiej Socjaldemokratycznej Partii utworzyli 7 XI 1924 r. Komunistyczną Frakcję Poselską, która istniała do 1935 r. Szerzej zob.: Z. Zaporowski, *Między Sejmem a wiecem. Działalność Komunistycznej Frakcji Poselskiej w latach 1921–1935*, Lublin 1997, *passim*; *idem*, *Komunistyczna Frakcja Poselska (1921–1935)* [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 75–83.

szkolnego w miejscowym gimnazjum zamierzali urządzić przed gmachem szkoły wystąpienie agitacyjne, w które zamieszani byli także uczniowie: Kaszubski, Szawłowski i Włodkowski⁷³.

Kolejny tydzień czerwca wypełniły wiece i zebrania, mające zjednywać jak największą liczbę zwolenników przed wyborami. W celu sprawniejszej organizacji akcji przedwyborczej, 21 czerwca 1927 r. czterech delegatów z makowskiej organizacji komunistycznej doręczyło Molskiemu 8 tys. zł. Nie wpłynęło to jednak na zwiększenie agitacji komunistycznej, ponieważ dwa dni później aresztowano W. Mieszkowskiego i J. Kamińskiego oraz pięciu innych, którzy tworzyli kierownictwo Komitetu „Jedności Robotniczej”. Reszta towarzyszy, chcąc kontynuować pracę przedwyborczą i rozpoczęte wcześniej inicjatywy, w nocy z 23 na 24 czerwca zebrała się w mieszkaniu Grochulskiego, gdzie wybrano nowy zarząd. 24 czerwca w mieszkaniu Jana Żbikowskiego odbyło się zebranie nowych członków zarządu, którzy postanowili niezwłocznie wysłać pismo do Tadeusza Wieniawy-Długoszowskiego, powiadamiając go o przebiegu aresztowań oraz prosić o interwencję i przyjazd do Ciechanowa na początku lipca. Ponadto wysłali pismo do patronatu partyjnego z prośbą o oddelegowanie trzech adwokatów w celu obrony uwięzionych oraz uchwalili zbiórkę pieniężną na rzecz rodzin aresztowanych. Na zapowiedzianym wcześniej na 25 czerwca 1927 r. wiecu „Jedności Robotniczej”, na który – mimo nieobecności Mieszkowskiego – przybyło około 300 osób, rolę przywódcy starał się odegrać Grochulski. Nie miał jednak zezwolenia, więc po przybyciu policji musiał rozwiązać zebranie. W międzyczasie miejscowi komuniści uniemożliwili przeprowadzenie wiecu organizowanego przez PPS, której przewodniczący musiał usunąć zebranych przy pomocy policji⁷⁴.

W wyborach do Rady Miasta, które odbyły się 26 czerwca 1927 r., na listę „Jedności Robotniczej” oddało głos 877 osób, co spośród 5235 ważnych głosów stanowiło 16,7 proc. Tym samym komuniści uzyskali cztery⁷⁵ na 24 mandaty, wprowadzając do rady miejskiej Ciołkowskiego, J. Kamińskiego, Lapeusza i S. Mieszkowskiego, którzy później, poza dezorganizacją pracy rady, nie odgrywali większej roli⁷⁶.

⁷³ APW, UWW, 475/15, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 94 za czas od dnia 13 do 19 VI 1927 r., 2 VII 1927 r., k. 138–139.

⁷⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 100 za czas od dnia 20 do 26 VI 1927 r., 9 VII 1927 r., k. 156–158.

⁷⁵ AAN, 158/XII-1, t. 4, Sprawozdanie wyborcze, b.d., k. 1–2. Wynik Jedności Robotniczej w wyborach do rady miejskiej uplasował jej członków na drugim miejscu, tak pod względem liczby głosów, jak i uzyskanych mandatów. Najwięcej głosów, bo aż 2138, uzyskał Komitet Obrony Polskości Stolicy.

⁷⁶ J. Kazimierski, *Ruch robotniczy...*, s. 59; D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 180–181.

Następne dwa zebrania odbyły się 27 czerwca. Pierwsze miało miejsce we wsi Łopacin, gdzie jeden z działaczy o nazwisku Łaszczewski rozdał zebrany po kilka sztuk odezwy „Do walki strajkowej o poprawę bytu. Przeciw faszystowskim arbitrażom rządowym. Do walki z dyktaturą faszystowską”. Drugie odbyło się na łące w Ciechanowie. Podczas niego postanowiono, aby pracę agitacyjną i organizacyjną powierzyć fachowcom, do których zaliczono: A. Kiersza ps. „Adolf”, W. Mieszkowskiego, J. Kamińskiego, L. Czerniaka, Zacharego Lesiowa, S. Wasińskiego, S. Molskiego i Grochulskiego. Nie uwzględniono natomiast kandydatur Noecha Kirszenbauma i Apela Zelmana podając za przyczynę ich młody wiek i małe doświadczenie⁷⁷.

W lipcu 1927 r. ciechanowscy komuniści, w celu podjęcia żywszej i sprawniejszej działalności, uchwalili nawiązanie stałego kontaktu z członkami KPP sąsiednich powiatów. Zadanie skontaktowania się z powiatami: makowskim, przasnyskim, pułtuskim i płońskim powierzono S. Molskiemu, który do wybranych powiatów wyprawiał się rowerem. Dodatkowo Centralny Komitet KPP wyasygnował stały fundusz na utrzymanie siedmiu zawodowych działaczy na terenie powiatu ciechanowskiego. Pieniądze na działalność docierały także z poselstwa sowieckiego w Warszawie, które przekazało Molskiemu trochę dolarów. W ramach rozszerzania wpływów KPP miał on zorganizować komunistyczne komórki wśród pracowników i dozorców domowych⁷⁸.

Specjalną akcją komuniści planowali w związku z przejazdem przez powiat ciechanowski prezydenta Rzeczypospolitej – Ignacego Mościckiego. Zamierzano rozrzucić odezwy zatytułowane „Do robotników i chłopów, do pracowników umysłowych, do wszystkich ludzi pracy” i wywiesić dwa sztandary. Ostatecznie akcja nie doszła do skutku, ponieważ policja otrzymała wcześniej informację o 26 sztukach odezwy znajdujących się w posiadaniu Zelmana⁷⁹.

Wobec nadchodzących coraz bliżej wyborów do Rady Miejskiej, ciechanowskie ugrupowania lewicowe starały się stworzyć jednolity front lewicowy. 5 lipca 1927 r. na zaproszenie Bundu, do lokalu Biblioteki im. Pereca przybyło pięciu przedstawicieli „Jedności Robotniczej”: W. Mieszkowski, S. Molski, J. Kamiński, S. Wasiński i N. Kirszenbaum oraz dwóch członków PPS: Augustiak i Domański. W trakcie zebrania omówiono stanowisko, jakie należy zająć

⁷⁷ APW, UWW, 475/15, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 101 za czas od dnia 27 czerwca do 3 lipca, 15 VII 1927 r., k. 174–175.

⁷⁸ Pieniądze z poselstwa sowieckiego dostarczył ciechanowski komunista Prymus Prymusiewicz, który 1 VII 1927 r. wyjechał do Warszawy, gdzie otrzymał gotówkę oraz wizę na wyjazd do Rosji. Po przekazaniu gotówki, 7 VII 1927 r. Prymusiewicz wyjechał do Rosji. Zob. *ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe nr 104 za czas od dnia 3 do 10 VII 1927 r., 13 VII 1927 r., k. 193; D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 168.

⁷⁹ APW, UWW, 475/15, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 104 za czas od dnia 3 do 10 VII 1927 r., 13 VII 1927 r., k. 193.

w stosunku do innych ugrupowań politycznych kandydujących do magistratu oraz uchwalono, że lewica wystąpi jako jedno ugrupowanie⁸⁰.

Kolejne zebranie ciechanowskich komunistów (14 lipca 1927 r.), poświęcone było sprawom utrzymania karność wśród członków KPP oraz wykluczeniu z kilku posiedzeń S. Molskiego za nadużywanie alkoholu. Przeciwko Molskiemu prowadzone było także śledztwo z artykułu 129 i 130 Kodeksu karnego⁸¹. Nie przeszkodziło mu to w udziale w zebraniu z przedstawicielem centrali PPS-Lewicy – Marianem Kubiakiem, które miało miejsce 24 lipca. W mieszkaniu W. Mieszkowskiego podjęto decyzję, iż mężem zaufania pozostającym w stałym kontakcie z Warszawą będzie J. Kamiński, a osobą odpowiedzialną za sprawną organizację kolportażu w powiecie – S. Molski. Jak podkreślano w sprawozdaniu wojewody, „kolportowanie pism i posiadanie stałego punktu sprzedaży znacznie [mogło] wpływać na możliwość przeprowadzania agitacji pomiędzy ludnością robotniczą, miejską jak i wiejską, co zostało stwierdzone przez obserwację”⁸². Pierwsza próba kolportażu po zmianach organizacyjnych miała miejsce już dwa dni później w Ciechanowie, gdzie w godzinach porannych zostały rozrzucone ulotki komunistyczne. Nie dotarły one jednak do mieszkańców, gdyż policyjne patrole zareagowały natychmiast⁸³.

W ostatnim tygodniu sierpnia dało się zauważyć pogłębianie relacji KPP z PPS-Lewicą. 23 sierpnia na zebraniu miejscowego komitetu PPS, na które zostali zaproszeni komuniści, omawiano kwestię utworzenia związku młodzieży na terenie Ciechanowa oraz powołania Rady Związków Zawodowych. Dalsze informacje wskazywały, że pierwsza sekcja młodzieży pod przewodnictwem 18-letniego murarza Iwańskiego miała zostać otwarta w Gąsocinie⁸⁴. Sprawą, która poróżniła członków KPP i PPS, było zorganizowanie protestu przeciw-

⁸⁰ *Ibidem*, k. 198.

⁸¹ W II Rzeczypospolitej do końca sierpnia 1932 r. na ziemiach byłego Królestwa Polskiego i Kresach Wschodnich obowiązywał kodeks karny Nikołaja Tagancewa wprowadzony w Rosji w 1903 r. Art. 129 mówił o winnym „wygłoszenia lub odczytania publicznie mowy lub utworu albo rozpowszechnienia utworu podburzającego do spełnienia czynu buntowniczego lub zdradzieckiego; do obalenia istniejącego w państwie ustroju społecznego; do nieuległości lub przeciwdziałania ustawie lub zgodnemu z ustawą rozporządzeniu władzy; do uchybienia przez wojskowych obowiązkowi służby wojskowej; do nienawiści pomiędzy poszczególnymi grupami lub klasami ludności, pomiędzy stanami lub pomiędzy pracodawcami i robotnikami”. Art. 130 podobny w treści do art. 129 mówił o niepublicznym rozpowszechnianiu doktryn lub zapatrywań. Szerzej zob.: *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego*, t. 2, oprac. W. Makowski, Warszawa 1921, s. 123–133.

⁸² APW, UWW, 475/15, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 107 za czas od dnia 10 do 17 VII 1927 r., 20 VII 1927 r., k. 208; *ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 108 za czas od dnia 18 do 24 VII 1927 r., 9 VIII 1927 r., k. 224.

⁸³ *Ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 110 za czas od dnia 25 do 31 VII 1927 r., 12 VIII 1927 r., k. 236.

⁸⁴ *Ibidem*, 475/17, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 114 za czas od dnia 22 do 28 VIII 1927 r., 3 IX 1927 r., k. 310. Dla odwrócenia uwagi policji, objęcie przewodnic-

ko rozstrzelaniu Ferdinanda Sacciego i Bartolomea Vanzettiego⁸⁵. Komuniści domagali się zorganizowania demonstracji w mieście, czemu sprzeciwili się delegaci spod znaku PPS: Krawczyk i Auguściak. Wybuchła awantura, która spowodowała rozwiązanie zebrania. Trwająca od kilku miesięcy współpraca obu partii wynikała ze zmiany taktyki PPS wobec komunistów, która polegała na wchodzeniu z nimi w porozumienie. Uwidoczniło się to w wyborach, w których radni PPS solidarnie głosowali z radnymi komunistami, poalej-syjonistami i bundowcami, co uniemożliwiło wybór wiceburmistrza⁸⁶.

W sierpniu 1927 r. również w powiecie doszło do kilku aresztowań wśród działaczy komunistycznych. 8 sierpnia w domu Rupińskiego, mieszkańca wsi Łysaki, przeprowadzono rewizję, w trakcie której znaleziono na poddaszu paczkę z 57 sztukami odezw komunistycznych. Dzień później dokonano rewizji w Gąsocinie, gdzie w mieszkaniu nieobecnego Feliksa Iwańskiego ujawniono 15 sztuk ulotek. Iwański wyjechał na roboty sezonowe, uniknął więc tymczasowego aresztowania, które zastosowano względem Rupińskiego⁸⁷.

Ponadto 5 i 6 sierpnia przeprowadzono pierwsze zebranie sekcji ZMK, w którym wzięło udział 18 osób. Poza kwestiami organizacyjnymi podnoszono sprawę całkowitego opanowania Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (OM TUR) działającego w Ciechanowie⁸⁸.

23 września 1927 r. Wydział Bezpieczeństwa Publicznego UWW, mając informacje o składzie osobowym KO Ciechanowsko-Mławskiej KPP przystąpił do jego likwidacji. Stało się to w trakcie jego obrad we wsi Strubiny w powiecie płońskim, co kompletnie zaskoczyło zebranych i nie dało im szansy na ucieczkę. W wyniku obławy z Ciechanowa został aresztowany tylko Bielak, który w komitecie zajmował się techniką⁸⁹.

twa nad młodzieżówką w Gąsocinie proponowano Stanisławowi Krawczykowi ze Związku Zawodowego Robotników Rolnych, na co ten się nie zgodził.

⁸⁵ Ferdinando Sacco i Bartolomeo Vanzetti poznali się w 1916 r. w Stanach Zjednoczonych, gdzie jako robotnicy brali czynny udział w demonstracjach i strajkach na tle płacowym. W 1920 r. podczas jednego z wieców zostali zatrzymani i oskarżeni o działalność na szkodę dobra publicznego. Ponadto podejrzewano ich o napad na tle rabunkowym oraz dwa morderstwa. 14 VII 1921 r. zostali skazani na śmierć na krześle elektrycznym. Pomimo wielu protestów społeczeństwa i wątpliwych dowodów, 23 VIII 1927 r. wyrok wykonano. W 1977 r. zostali zrehabilitowani. Szerzej zob.: R. Dąbrowski, *Sacco i Vanzetti*, Warszawa 1928, *passim*; U. Sinclair, *Sacco i Vanzetti*, Warszawa 1950, *passim*; H. Fast, *Sacco i Vanzetti*, Warszawa 1955, *passim*; G. Jaszcuński, *Sacco i Vanzetti*, Mielec 2000, *passim*; K. Vonnegut, *Recydywista*, Warszawa 2013, *passim*.

⁸⁶ APW, UWW, 475/17, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 114 za czas od dnia 22 do 28 VIII 1927 r., 3 IX 1927 r., k. 307–308, 310.

⁸⁷ *Ibidem*, 475/19, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego za czas od 8 do 14 VIII 1927 r., 23 VIII 1927 r., k. 44.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, 475/18, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego za czas od dnia 26 IX do 2 X 1927 r., b.d., k. 498–499.

Pomimo rozbicia części struktur okręgowych, w powiecie ciechanowskim nie zaprzestano szerzenia hasel komunistycznych. Kolejne, istotne zebranie dla przyszłej działalności miejscowego ZMK odbyło się 27 września 1927 r. w Ciechanowie. Uczestniczyli w nim: Izrael Mączka, Szlama Tchórz, Jasek Perlmutter, Wolf Kirszenbaum i Apel Zelman. Spotkanie prowadził Kirszenbaum, który podkreślał słabą działalność ZMK i małe zainteresowanie członków szerzeniem agitacji wśród młodzieży rzemieślniczej i chłopskiej. Jako dowód podawano zupełne niewykorzystanie Międzynarodowych Dni Młodzieży, w trakcie których członkowie ZMK pozostawali bierni lub narażali się na wpadki, jak np. aresztowanie Froima Kiersza, przy którym znaleziono szablon z napisem „M.D.M” i szczoteczkę do malowania⁹⁰ oraz Pawigona Lejby, którego złapano podczas malowania hasel komunistycznych na ławce w parku przy pl. Kościuszki⁹¹. Kirszenbaum wskazywał na konieczność zjednywania nowych członków, tworzenia nowych kół, z których przynajmniej jedno powinno rozwinąć działalność wśród wojska. Zorganizowanie nowych kół powierzono A. Zelmanowi i I. Mączce, przy czym zastrzeżono, że w przypadku gdy nie wywiążą się należycie z powierzonych im czynności, zostaną wykluczeni z partii⁹².

Tego samego dnia w mieszkaniu Kalinowskiego odbyło się zebranie KPP, na którym przemawiał S. Molski, ostro krytykując i potępiając tchórzostwo członków partii. Oświadczył także, iż element nieudolny powinien być z niej usuwany. Omówił sprawę zreorganizowania komórek fabrycznych przez częściową zmianę kierownictwa, które zdołało się zdekonspirować i w dużej mierze zaprzestało aktywnej działalności. Jego zdaniem, w czasie trwania kampanii, komórki w cukrowni powinny werbować nowych członków, których przed przyjęciem należało dobrze sprawdzić, aby w przyszłości uniknąć wsypy. Finalnie, za subsydia otrzymane z centrali, tworzenie jednej komórki w ciechanowskiej cukrowni powierzono Stanisławowi Meledynowi i Jakubowi Jurzyńskiemu, drugiej zaś Walentemu Paprockiemu i Walczykowskiemu⁹³. Widoczne rozwijanie się agitacji prowadzonej przez wspomnianych pracowników cukrowni odnotowano już pod koniec października 1927 r.⁹⁴

Na początku października, w związku z aresztowaniami wśród przedstawicieli KO Ciechanowsko-Mławskiej KPP, doszło do niewielkich zmian w KD. Od tej pory jego skład stanowili: A. Bielak, Z. Lesiow, W. Mieszkowski, S. Wasiński,

⁹⁰ *Ibidem*, 475/17, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 116 za czas od dnia 29 VIII do 4 IX 1927 r., 13 IX 1927 r., k. 331.

⁹¹ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 170; B. Dymek, *Ciechanów...*, s. 116.

⁹² APW, UWW, 475/18, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 118 za czas od dnia 19 do 25 IX 1927 r., b.d., k. 146.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 122 za czas od 17 do 23 X 1927 r., 2 XI 1927 r., k. 252.

A. Zelman i J. Żbikowski, a w skład egzekutywy weszli Chłapołuch, S. Molski i J. Żbikowski. Ponieważ w najbliższym czasie Molski miał opuścić Ciechanów i zamieszkać w Warszawie, odstąpił uliczną sprzedaż gazet Krauzemu – byłemu wachmistrzowi 11 Pułku Ułanów Legionowych, który podejrzewany był o przynależność do KPP. Ponadto posiadano również informacje o tym, że 2 października miejscowi działacze KPP – Lesiow oraz Żyd o pseudonimie „Tom” – udali się do Grudziądza w celu odbycia konferencji z tamtejszym działaczem Czerniakiem. Poza tym ustalono, że w Grudziądzu przebywają Abram Liberberg i Icek Trąbka, którzy w czerwcu 1927 r. opuścili Ciechanów⁹⁵. Kwestię agitacji w wojsku przedstawiono podczas spotkania, które odbyło się w domu A. Bielaka 23 października. Mimo że policja nie ustaliła celu spotkania, to odnotowano obecność J. Kamińskiego, Próchniaka i nieznanego z nazwiska kaprała 11 Pułku Ułanów, o czym powiadomiono referat informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr 1 i miejscowy posterunek żandarmerii⁹⁶.

Ogólnokrajowa rywalizacja o wpływy ugrupowań politycznych w Związku Zawodowym Robotników Rolnych i eliminacja wpływów komunistycznych uwidoczniła się także w powiecie ciechanowskim. 16 października w Ciechanowie odbył się zjazd małorolnych i bezrolnych, w którym wzięły udział 124 osoby. W jego trakcie za działalność komunistyczną wykluczono ze związku trzech członków: Korycińskiego z Władysławowa oraz Dębasa i Krawczyńskiego z Sońska⁹⁷.

Ostatnie przejawy działalności ciechanowskich komunistów w 1927 r., na jakie natrafiamy w źródłach, to zebranie 3 listopada poświęcone uczczeniu 10. rocznicy rewolucji październikowej w Rosji. Ciechanowska KPP w związku z zaplanowanymi obchodami w powiecie, przygotowywała się na 7 listopada do kolportażu dostarczonej bibuły⁹⁸.

Rok 1928

Po rozwiązaniu Sejmu pierwszej kadencji, jesienią 1927 r. rozpoczęły się przygotowania do nowych wyborów rozpisanych na marzec 1928 r.⁹⁹ Powiat ciechanowski należał do Okręgu Wyborczego nr 8, do którego 27 stycznia 1928 r. ko-

⁹⁵ *Ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego za czas od dnia 26 IX do 2 X 1927 r., b.d., k. 178.

⁹⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 122 za czas od 17 do 23 X 1927 r., 2 XI 1927 r., k. 252.

⁹⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 121 za czas od 10 do 16 X 1927 r., 22 X 1927 r., k. 215.

⁹⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe wojewody warszawskiego nr 124 za czas od 31 X do 6 XI 1927 r., 12 XI 1927 r., k. 551.

⁹⁹ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–2005*, Warszawa 2009, s. 57.

muniści zgłosili listę kandydatów Jedności Robotniczo-Chłopskiej w osobach Zacharego Lesiowa, Wincentego Mieszkowskiego, Jana Kamińskiego, Piotra Krzyczkowskiego i Chaima Solarzkiego¹⁰⁰. Lista ta została jednak unieważniona przez Okręgową Komisję Wyborczą. Członkowie KPP przewidując taką ewentualność, przedłożyli listę zapasową nr 36 pod nazwą Zjednoczenie Lewicy Chłopskiej (ZLCh) „Samopomoc”, z której na posłów kandydowali: Zygmunt Szymański z Warszawy, Damian Gronuszewski, Michał Gwiazdowicz, Bronisław Janiucki, Antonia Kłucińska, Ignacy Wierzbicki i Stanisław Wierzbicki – wszyscy ze wsi z powiatu ciechanowskiego¹⁰¹.

Należy podkreślić, że przed wyborami do Sejmu okręg KPP Ciechanów–Mława został mocno nadwerężony organizacyjnie wskutek wielu aresztowań, przez co nie zdążył wystarczająco odbudować szeregów partyjnych i aktywnie uczestniczyć w kampanii. W dodatku 9 stycznia 1928 r. trzech kandydatów do sejmu miało proces sądowy o wybory do rady miejskiej z 1927 r., co zwróciło uwagę policji na całe środowisko komunistyczne. Paradoksalnie, jak wynika ze sprawozdania, komuniści w rzeczonyj sytuacji widzieli czynnik korzystny, licząc na to, że partię w terenie zaczną tworzyć nowi ludzie, których – nie budząc podejrzeń policji – będzie można wykorzystać w nadchodzących wyborach¹⁰².

Jedynym incydentem przedwyborczym było zatrzymanie 3 marca, na stacji kolejowej w Ciechanowie, Szlamy Kołakowskiego. Podczas rewizji znaleziono u niego 1900 sztuk odezw Bloku Jedności Robotniczo-Chłopskiej oraz 16 sztuk ulotek w żargonie o treści komunistycznej odbitych na szapirografie¹⁰³.

Zgłoszenie drugiej listy kandydatów na posłów sprawiło, iż w wyborach, które odbyły się 4 marca 1928 r., komuniści w powiecie ciechanowskim zebrali 585 głosów, z czego w samym Ciechanowie 351¹⁰⁴. Wynik ten pozwolił wyprzedzić takie ugrupowania jak np. Żydowski Robotniczy Komitet Wyborczy „Poalej Syjon”, Chrześcijańską Demokrację i PSL „Piast” czy też Monarchistyczną Organizację Wszzechstanową¹⁰⁵.

¹⁰⁰ APW, UWW, 475/21, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 4, 28 I 1928 r., k. 59–60.

¹⁰¹ J. Kazimierski, *Ruch robotniczy...*, s. 57; D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 185.

¹⁰² AAN, 158/XII-1, t. 5, Sprawozdanie organizacyjne Okręgu Ciechanów–[Mława] za miesiąc styczeń 1928 r., b.d., k. 1–2.

¹⁰³ APW, UWW, 475/21, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 9, 10, 11 za czas od 20 II do 11 III 1928 r., 19 III 1928 r., k. 150. Szapirograf to urządzenie do sporządzania odbitek z dokumentów.

¹⁰⁴ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniach 4 i 11 marca 1928 r.*, „Statystyka Polski” 1930, t. 10, s. 10; L. Hass, *Wpływy ugrupowań politycznych wśród ludności województwa warszawskiego w drugiej połowie lat dwudziestych (w świetle wyborów sejmowych)*, „Rocznik Mazowiecki” 1974, t. t, s. 312.

¹⁰⁵ T. Świecki, F. Wybult, *Mazowsze Płockie...*, s. 538–539; J. Kazimierski, *Ruch robotniczy...*, s. 57–58; D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 186.

Po zakończonych wyborach członkowie KPP i PPS-Lewicy z powiatu ciechanowskiego zaangażowali się w organizację Stowarzyszenia Wolnomyślicieli Polskich¹⁰⁶. Do pierwszego zebrania z udziałem 30 osób doszło w Ciechanowie 25 marca. Na przewodniczącego wybrano Leopolda Czerniaka, a sekretarzem został Adam Chrostowski. Do tymczasowego zarządu weszli też: Adam Balbiński, A. Chrostowski, Franciszek Chuchulski, S. Krawczyk, Lapeusz i Dawid Mławski¹⁰⁷. Dalszą działalność w Stowarzyszeniu kontynuowały już tylko osoby rekrutujące się z KPP. Na zebraniu 20 sierpnia 1928 r. poza sprawami organizacyjnymi, kasowymi i lokalowymi, poddawano krytyce PPS, która prowadziła ugodową politykę z nowo powołanym czwartym rządem Kazimierza Bartla. Negowano także działania rządu względem Rosji i Litwy, które – zdaniem komunistów – miały prowadzić do wojny. Na poparcie tej tezy przewodniczący zebrania S. Wasiński podawał Zjazd Legionistów w Wilnie z 11 sierpnia 1928 r., na którym legioniści wypowiedzieli się, że „Kowno na Wielkanoc w prezencie Piłsudski otrzyma i że wojna jest nieunikniona”. Inny towarzysz w swoim przemówieniu krytykował PPS, która mimo iż w prasie krytykuje duchownych, to wspólnie z klerem pomaga zwalczać wolnomyślicieli¹⁰⁸.

W sierpniu 1928 r. odbyła się również konferencja kół ZMK w Ciechanowie, na którą przybyli przedstawiciele z Ciechanowa, Makowa, Mławy, Płońska i Przasnysza. Głównym tematem obrad była sprawa utworzenia komitetów obchodowych na Międzynarodowy Dzień Młodzieży, do których zdecydowano powołać przedstawicieli z kół kulturalno-oświatowych i sportowych oraz zaangażować w obchody młodzież wiejską. W celu odróżnienia od młodzieży żydowskiej uchwalono noszenie czarnych koszul z czarnymi świecącymi kołnierzykami z czerwonym szlaczkiem, opasanych czarnym lub czerwonym sznurem¹⁰⁹. Okręgowy skarbnik wyasygnował na działalność obchodową w powiecie ciechanowskim 1400 zł¹¹⁰. Pozwoliło to na kolportaż literatury i malowanie haseł komunistycznych 12 sierpnia oraz w Międzynarodowym Dniu Młodzieży¹¹¹.

¹⁰⁶ Stowarzyszenie Wolnomyślicieli Polskich powstało w 1907 r. w Warszawie z inicjatywy Ludwika Krzywickiego i Aleksandra Świętochowskiego, który w latach 1912–1938 mieszkał w Gołotczyźnie w powiecie ciechanowskim. W 1909 r. władze carskie zdelegalizowały stowarzyszenie, a jego reaktywacja nastąpiła w 1920 r. W 1925 r. doszło do rozłamu na zwolenników myśli liberalnej i wyznawców marksizmu z Janem Hemplem na czele, którzy przystąpili do Międzynarodówki Proletariackich Wolnomyślicieli, głosząc hasła antykościelne.

¹⁰⁷ APW, UWW, 475/21, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 13, 2 IV 1928 r., k. 176.

¹⁰⁸ *Ibidem*, 475/24, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 33, 20 VIII 1928 r., k. 161–162.

¹⁰⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne nr 31 wojewody warszawskiego, 4 VIII 1928 r., k. 112.

¹¹⁰ *Ibidem*, k. 123–124.

¹¹¹ AAN, 158/XII-1, t. 5, Sprawozdanie organizacyjne Okręgu Ciechanów–[Mława] za miesiąc sierpień i wrzesień 1928 r., b.d., k. 3.

Obawiając się dekonspiracji, KO ZMK przeniósł się do Przasnysza. Nie uchroniło to jednak przed aresztowaniem członków KD KPP w Ciechanowie. 27 sierpnia w ogrodzie Szmula Kohne aresztowano: Motela Bronsztejna, Mejlocha Gołkę, gospodarza i Gdala Makowera, przy których znaleziono bibułę komunistyczną w języku polskim i żydowskim. Z obławy policji udało się zbiec tylko A. Zelmanowi¹¹².

Do niecodziennej sytuacji doszło we wsi Śmiecin, gdzie na początku sierpnia 1928 r. sierżant Franciszek Barcikowski z dowództwa 8 Dywizji Piechoty stacjonującej w Modlinie schwytał gołębia, który posiadał na łapkach dwie obrączki oraz przyczepioną kartkę z hasłami: „Niech żyje rewolucja światowa”, „Niech żyje komunizm”, „Głód z nędzą w szpitalach”, „Znęcanie się w oddziałach wojskowych”¹¹³.

Z początkiem listopada 1928 r. ciechanowscy komuniści przygotowywali się do zakłócenia obchodów 10. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości. 6 listopada znaleziono paczkę lokalnych odezw komunistycznych¹¹⁴, a tuż przed obchodami członkowie KPP malowali napisy np. „Młodzież i robotnicy nie bierzcie udziału w dniu 11 listopada r.b.”¹¹⁵.

Pod koniec 1928 r. Wydział Bezpieczeństwa Publicznego Urzędu Wojewódzkiego zaczął interesować się wzmożoną działalnością komunistów w wojsku. Według otrzymanych informacji, na terenie koszar 11 Pułku Ułanów Legionowych istniała jacejka komunistyczna, którą kierował L. Czerniak mieszkający w sąsiedztwie jednostki wojskowej. W podejmowanych inicjatywach pomagał mu Adamiak *vel* Adamczyk, który służył niegdyś w 11 Pułku, agitację zaś prowadził kapral Chmielewski oraz ułani Bryłła i Szpekman, znani z udziału w nielegalnych zebraniach w mieszkaniu Czerniaka¹¹⁶. W innym sprawozdaniu wojewody czytamy, że przydzielony na służbę do 11 Pułku nieznany z nazwiska wachmistrz z 5 Pułku Ułanów Zasławskich, w mieszkaniu Czerniaka wraz z braćmi Lewandowskimi i Żydem – delegatem ZMK z Przasnysza, przygotowywał plan ucieczki Kowalskiego *vel* Kowalczewskiego z Krzynowłogi Małej, przebywającego w wojskowym więzieniu śledczym w Warszawie za działalność komunistyczną. Tenże sam wachmistrz 30 listopada 1928 r. wysłał z 11 Pułku do więzienia w Modlinie aresztowanego ułana i wyznaczył do eskorty Żyda,

¹¹² APW, UWW, 475/24, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 33, 20 VIII 1928 r., k. 166.

¹¹³ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 31, 4 VIII 1928 r., k. 113.

¹¹⁴ *Ibidem*, 475/26, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 46, 17 XI 1928 r., k. 353.

¹¹⁵ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 188.

¹¹⁶ APW, UWW, 475/26, Sprawozdanie sytuacyjne nr 48 wojewody warszawskiego, 1 XII 1928 r., k. 398. O działalności KPRP/KPP w wojsku zob.: I. Pawłowski, *Polityka i działalność wojskowa KPP 1918–1928*, Warszawa 1964, *passim*.

który samowolnie pojechał do Warszawy, skąd przywiózł do Ciechanowa odezwy komunistyczne i przekazał je wachmistrzowi¹¹⁷.

Rok 1929

Odtworzenie działalności członków KPP w powiecie ciechanowskim w pierwszym półroczu 1929 r. napotyka na trudności z uwagi na uszczuplony materiał archiwalny. Odnajdujemy tylko szczątkową informację świadczącą o tym, że na początku marca ciechanowscy działacze komunistyczni: Lapeusz, Jan Kamiński i Wincenty Mieszkowski zainicjowali w Ciechanowie strajk furmanów. W związku z roszczeniami płacowymi furmanów odbyło się zebranie członków Związku Zawodowego Transportowców, z którego wyżej wymienieni komuniści zostali usunięci¹¹⁸.

Wzmoczoną sprawozdawczość Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego widzimy dopiero w lipcu 1929 r. Dowiadujemy się, że Ciechanów opuścił Lapeusz, który wyjechał do Francji oraz L. Czerniak, który udał się do Poznania w celu nawiązania kontaktów z tamtejszymi działaczami KPP¹¹⁹. Informowano także o wyjściu z więzienia A. Bielaka, który odsiadywał w Płocku karę dwóch lat pozbawienia wolności¹²⁰. Miesiąc po powrocie z więzienia, 7 października w jego mieszkaniu odbyło się zebranie KPP i ZMK z udziałem Jana Kamińskiego, Abrama Margulesa, Beniamina Zygmana i Jużyńskiego. Zebranie zostało zwołane w celu wykluczenia z partii szewca W. Mieszkowskiego za jego przychylny stosunek do PPS w czasie prowadzenia i likwidacji strajku szewców oraz za jego postawę wobec władz administracyjnych¹²¹. Ostatecznie zażądano od W. Mieszkowskiego złożenia mandatu radnego miasta Ciechanowa, piastowanego z ramienia listy „Jedność Robotnicza”. Mieszkowski jednak odmówił, oświadczając że w dalszym ciągu może reprezentować interesy robotników w Radzie Miasta. 17 października na posiedzeniu Rady Miasta złożył pisemną deklarację przejścia do PPS. Ponadto zapowiedział kolegom z cechu szewskiego, że od tej pory będzie reprezentował ich interesy w magistracie, co zostało przyjęte z radością¹²².

¹¹⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 49, 8 XII 1928 r., k. 418.

¹¹⁸ *Ibidem*, 475/31, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 10, 9 III 1929 r., k. 322.

¹¹⁹ *Ibidem*, 475/36, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 27 za czas od 27 VI do 2 VII 1929 r., 6 VII 1929 r., k. 241.

¹²⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 29 za czas od 1 do 31 VIII 1929 r., 7 IX 1929 r., k. 269.

¹²¹ Komuniści mieli pretensje do Wincentego Mieszkowskiego, że ten zaakceptował na konferencji porozumiewawczej 1 X 1929 r. niską, bo zwiększającą zaledwie o 25 proc. stawkę płacową szewców chałupników. Zob. *ibidem*, 475/37, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 31 za czas od 1 do 14 X 1929 r., 18 X 1929 r., k. 194.

¹²² *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 33 za czas od 14 do 31 X 1929 r., 12 XI 1929 r., k. 230–231; D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 66.

Warto także odnotować zachowanie Szmula Gutmachera – prezesa Żydowskiego Związku Sztuki im. Anskiego w Ciechanowie, który wraz z Kostrzewą co pewien czas organizował wycieczki do sąsiednich powiatów, gdzie pod pozorem ćwiczeń gimnastycznych urządzał komunistyczne zebrania młodzieży żydowskiej. W obawie przed możliwym rozwiązaniem jego związku za działalność komunistyczną, polecił nabyte dla dwóch drużyn kostiumy sportowe (24 sztuki) zabrać członkom do domu, by jako prywatna własność nie zostały skonfiskowane¹²³.

Jesienią 1929 r. KPP przystąpiła do intensywnej odbudowy Okręgu Ciechanów–Mława, który został ukonstytuowany z siedzibą w Mławie. Jego odbudowę wspierał i nadzorował sekretarz generalny Komitetu Centralnego KPP Zacheusz Skoniecki. Strefa wpływów KO oprócz powiatów ciechanowskiego, mławskiego, przasnyskiego i pułtuskiego została rozszerzona o powiat płoński i część powiatu działdowskiego. Z powiatu ciechanowskiego w skład Komitetu Okręgowego wszedł Leopold Czerniak, który został także członkiem Egzekutywy¹²⁴. Kierownikiem techniki był Antoni Strębski, w którego mieszkaniu znajdował się konspiracyjny punkt kontaktowy, tzw. przyjazdówka (przejazdówka). W dyrektywach Komitetu Centralnego zalecano, by w Okręgu Ciechanów–Mława podnieść „robotę polską”, zaniechawszy dotychczas przez brak środowisk fabrycznych i z obawy przed represjami. Wskazywano także na konieczność podporządkowania „roboty żydowskiej” ogólnym celom komunistycznym, gdyż wobec braku zaufania do działaczy polskich prowadzona była intensywnie, ale odrębnie, co mogło prowadzić do zagrożenia przerwania działalności wśród Żydów. Ponadto, poza organizowaniem współpracy z „dołami” i utrzymywaniem jak najściślejszych ilości kontaktów z wsią, nalegano na odbudowę organizacji wśród rolników. Nacisk centrali na kwestie rolne wynikał z zapoczątkowanej przez Komintern akcji przygotowawczej do Międzynarodowego Zjazdu Chłopskiego w Berlinie, za którego realizację odpowiadał Wydział Rolny KPP i ZLCh „Samopomoc”¹²⁵.

Zastój w pracy ciechanowskich komunistów, a następnie stopniową odbudowę roboty partyjnej dostrzegano także w sprawozdaniach KPP. We wrześniu 1929 r. informator Szczęsny meldował, iż w Ciechanowie jest do dyspozycji 29 członków KPP, z czego 16 jest Żydami. Podkreślał, że od akcji wyborczej do Sejmu praca w powiecie praktycznie nie istnieje. KD „trzyma się siłą przy-

¹²³ APW, UWW, 475/36, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 29 za czas od 1 do 31 VIII 1929 r., 7 IX 1929 r., k. 269.

¹²⁴ Skład Komitetu Okręgowego tworzyli: Wolf Bajłowicz z Mławy, Leopold Czerniak z Ciechanowa, Chaskiel Laska z Przasnysza, Oleksik z Płońska, Antoni Pałuch z Pułtusza i Zacheusz Skoniecki z centrali. W skład Egzekutywy weszli Czerniak, Pałuch i Skoniecki.

¹²⁵ APW, UWW, 475/37, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 35 za czas od 12 do 17 XI 1929 r., 23 XI 1929 r., k. 257–258.

zwyczajenia” nie posiadając żadnej literatury i nie podejmując żadnych akcji. Zalecał zreorganizowanie się w komórki po 5 osób i oddzielenie od KPP ZMK, który w ostatnim czasie był wcielony w struktury KPP. Dla polepszenia relacji z robotnikami lokalni działacze KPP mieli popularyzować potrzebę organizowania związków zawodowych oraz odnowić utracone relacje z robotnikami rolnymi i chłopami¹²⁶. Polepszenie sytuacji można już zauważyć w sprawozdaniu za kolejny miesiąc, gdzie czytamy o zwiększających się szeregach kadrowych i wzroście nacisku na wieś i robotników rolnych, z którymi zaplanowano konferencję na listopad 1929 r. Pomimo nadal aktualnych problemów z biernością członków ZMK i brakiem literatury, ciechanowscy komuniści mogli pochwalić się rozbijaniem wieców Bundu oraz organizowaniem masówek o charakterze antyklerykalnym i dotyczących kwestii Komunistycznej Partii Palestyny¹²⁷.

Rok 1930

W styczniu 1930 r. Wydział Bezpieczeństwa Publicznego podawał informację, iż Leopold Czerniak – członek KO KPP i Egzekutywy, najwyżej postawiony w strukturach partyjnych z powiatu ciechanowskiego, wyjechał do Francji na roboty sezonowe¹²⁸. Po jego wyjeździe, jak podaje w swojej pracy Dariusz Piotrowicz, planowane reorganizowanie się ciechanowskich komunistów w 5-osobowe komórki nie doszło do skutku, ponieważ do Ciechanowa przyjechał z Warszawy komisarz Policji Państwowej – Eugeniusz Motoczyński¹²⁹ z za-

¹²⁶ AAN, 158/XII-1, t. 6, Sprawozdanie za wrzesień 1929 r., 30 IX 1929 r., k. 1.

¹²⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie z Okręgu Ciechanów–[Mława] za październik 1929 r., listopad 1929 r., k. 2.

¹²⁸ APW, UWW, 475/43, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 2 za czas od 13 do 19 I 1930 r., 25 I 1930 r., k. 14.

¹²⁹ Eugeniusz Motoczyński (1892–1958), ur. w Tyszowcach w województwie lubelskim. Ukończył liceum w Chełmie, a w latach I wojny światowej Oficerską Szkołę Wojenną w Kijowie. Do września 1917 r. służył w 165 Łuckim Pułku Piechoty Armii Rosyjskiej. Ranny pod Baranowiczami dostał się do niemieckiej niewoli. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości wstąpił do 23 Pułku Piechoty WP, skąd w 1919 r. został delegowany do tworzenia Policji Państwowej. Komendant Milicji Ludowej w powiecie hrubieszowskim, gdzie odnosił sukcesy w walce z Ukraińcami i miejscowym bandytyzmem. Od lipca 1919 r. do 1925 r. komendant powiatowej Policji Państwowej w Krasnymstawie. W latach 1925–1931 komendant Policji Państwowej w Ostrołęce, a w latach 1931–1936 w Ciechanowie. Następnie awansowany na stanowisko zastępcy szefa Urzędu Śledczego w Warszawie, gdzie w 1938 r. powierzono mu także pełnienie obowiązków naczelnika tegoż Urzędu. Pod okupacją niemiecką więziony przez Gestapo. Był ważną postacią konspiracji policyjnej. W stopniu majora brał udział w powstaniu warszawskim. Po wojnie inwigilowany przez aparat bezpieczeństwa, w 1952 r. aresztowany i skazany na więzienie na podstawie dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyczację życia państwowego. Na wolność wyszedł w wyniku amnestii w 1956 r. Zmarł w 1958 r. Zob.

daniem wytępienia komunistów¹³⁰. Pierwsze zachowane wiadomości o aresztowaniach i przesłuchaniach pochodzą z 27 kwietnia, kiedy to zostało zwołane zebranie sprawozdawcze przez dwóch komunistycznych radnych Ciechanowa – W. Mieszkowskiego i J. Kamińskiego. Mieszkowski, który miał przedstawić szczegółowe sprawozdanie, zaznaczył iż jest zdenerwowany, przemęczony i nieprzygotowany do przemówienia, ponieważ przeprowadzono w jego mieszkaniu rewizję i przez 12 godzin przebywał na posterunku policji, który opuścił nad ranem. Kiedy chciał przemówić do 400 zebranych robotników w sprawie obchodów 1 maja, delegowany zastępca starosty odebrał mu głos¹³¹.

Obok trwających aresztowań, w związku ze zbliżającymi się przedterminowymi wyborami do Sejmu i Senatu, ciechanowscy komuniści starali się przejmować związki i stowarzyszenia, celem zwiększenia agitacji. 24 maja na walnym zebraniu Żydowskiego Związku Sztuki im. Anskiego powołano nowe władze rekrutujące się wyłącznie z sympatyków KPP. Oprócz przewodniczącego Abrama Margulesa do zarządu weszli: Jude Gałek, Wolf Kirszenbaum, Beniamin Zygmant i Icek Zyngier, a komisję rewizyjną tworzyli: Beniamin Appel, Abo Blum i Lejb Rozenbaum¹³². J. Kamiński, W. Mieszkowski i S. Wasiński, aby umożliwić sobie swobodne działania w akcji wyborczej, poczynili starania o zalegalizowanie fasadowego stowarzyszenia pod nazwą „Robotnicze Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe im. Żeromskiego”¹³³.

W sprawie przygotowań do obchodu święta 1 sierpnia, miejscowi komuniści urządzili zebranie, podczas którego Kostrzewa potępiał zbyt małe zainteresowanie członków sprawami organizacyjnymi oraz zarzucał zgromadzonym tchórzostwo. Postulował także o powiększenie składek członkowskich, celem umożliwienia sprowadzenia literatury nie nadesłanej przez centralę, która zalecała nabywanie jej „sposobem gospodarczym”. Wspomniał również o potrzebujących komunistycznych więźniach politycznych oraz o mającym się odbyć zjeździe socjalistów w Wiedniu, na który należy wytypować delegata¹³⁴. Słowa

W. Piasecki, *Jan Karski. Jedno życie. Kompletna opowieść*, t. 2: (1939–1945). *Inferno*, Kraków 2017, s. 742–743.

¹³⁰ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 165. Informacja pochodząca ze wspomnień Rybickiego, jakoby Motoczyński przyjechał do Ciechanowa z Warszawy wydaje się raczej nieprawdziwa, ponieważ w 1930 r. był on komendantem Policji Państwowej w Ostrołęce. Na stanowisko zastępcy naczelnika Urzędu Śledczego w Warszawie został mianowany dopiero w październiku 1935 r., a obowiązki zaczął pełnić w 1936 r.

¹³¹ APW, UWW, 475/43, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 16 za czas od 21 do 28 IV 1930 r., 5 V 1930 r., k. 196.

¹³² *Ibidem*, 475/40, Sprawozdanie sytuacyjne miesięczne wojewody warszawskiego nr 5 za czas od 1 do 31 V 1930 r., 10 VI 1930 r., k. 136.

¹³³ *Ibidem*, 475/43, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 22 za czas od 2 do 8 VI 1930 r., 14 VI 1930 r., k. 265.

¹³⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 30 za czas od 28 VII do 3 VIII 1930 r., 9 VIII 1930 r., k. 360.

Kostrzewy znajdują odzwierciedlenie w dokumentach KPP, która w połowie 1930 r. liczyła w Ciechanowie 20 towarzyszy. Komunistyczna młodzieżówka (od 1930 r. Komunistyczny Związek Młodzieży Polski, KZMP), w swoich szeregach miała 30 członków, z których większość stanowili Żydzi. Z treści sprawozdania dowiadujemy się o inicjatywach planowanych na 1 sierpnia. Tego dnia miała odbyć się demonstracja, w której w pierwszym rzędzie mieli iść bezrobotni. Następnie zaplanowano wiec robotników i chłopów, w trakcie którego zebrani mieli zostać poinformowani o groźbie wojny z ZSRS. Ponadto ciechanowscy komuniści mieli zaangażować się w akcję kolportażową i rozwinięcie sztandarów¹³⁵.

W sierpniu 1930 r. instruktorzy okręgowi KPP odnotowali wzrost działalności partii w powiecie ciechanowskim. Założono wówczas związek odzieżowy, wzmożono aktywność żydowskich działaczy komunistycznych oraz zaangażowano robotników do wystąpień na tle ekonomicznym, co podyktowane było niską stawką godzinową sięgającą w skrajnych przypadkach 1 zł za godzinę pracy. Podkreślano organizację wiecu, w trakcie którego odbył się odczyt dotyczący wstąpienia Bundu do Międzynarodówki Socjalistycznej. Z kolei dla robotników Ciechanowa przygotowano referat na temat powieści Bruna Jasińskiego *Palę Paryż*¹³⁶, który wywarł duże wrażenie na zebranych. Instruktorzy zwracali także uwagę na nadal występujące utrudnienia, wskazując zaniedbania na odcinku pracy rolnej oraz słaby poziom polityczny młodzieży komunistycznej¹³⁷.

Na niespełna dwa miesiące przed wyborami, przedstawiciele KPP, PPS-Lewicy i ZLCh „Samopomoc” z powiatów składających się na okręg wyborczy utworzyli okręgowy komitet wyborczy pod nazwą „Antyfaszystowski Blok Jedności Robotniczo-Chłopskiej”¹³⁸. Z powiatu ciechanowskiego w skład komitetu pod przewodnictwem W. Mieszkowskiego weszli: Jan Kamiński, Abram Margules, Wincenty Mieszkowski, Henryk Morawski, Stanisław Smoliński, Wiktor Wieczorek i Władysław Zaborowski¹³⁹. Wkrótce komitet wyborczy zjednoczonych organizacji komunistycznych zmienił dotychczasową nazwę przez odrzucenie słów „antyfaszystowski blok” pozostawiając tylko „Jedność Robotniczo-Chłopską”. 12 października pod nowym szyldem odbył się pierwszy wiec

¹³⁵ AAN, 158/XII-10, t. 1, Sprawozdanie [lipiec 1930 r.], b.d., k. 1.

¹³⁶ *Palę Paryż* to powieść Bruna Jasińskiego opublikowana w 1928 r. na łamach francuskiego dziennika „L’Humanité”, będącego centralnym organem Francuskiej Partii Komunistycznej. Zawiera wiele nawiązań do marksistowskiej ideologii i fascynacji komunizmem. Zob. B. Jasiński, *Palę Paryż*, Warszawa 1957, *passim*.

¹³⁷ AAN, 158/XII-10, t. 1, Sprawozdanie za miesiąc sierpień [1930 r.], b.d., k. 1–3.

¹³⁸ W dokumentach wytworzonych przez Urząd Wojewódzki, okręgowy komitet wyborczy figuruje pod błędną nazwą „Antyfaszystowski Blok Jedności Robotniczej u chłopów”.

¹³⁹ APW, UWW, 475/46, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 38 za czas od 22 do 28 IX 1930 r., 4 X 1930 r., k. 110–111. Skład komitetu uzupełnili: Franciszek Czerwiński, Ignacy Dąbrowski i Jan Rzeczkowski – z Pułtuska, Władysław Gąsior z Serocka oraz Grzegorz Cytryniak, Władysław Łapiński i Czesław Sternik – z Wyszkowa.

przedwyborczy, na którym przemawiali: W. Mieszkowski, Bela Kaufmanówna i Jan Chabrowicz. Początkową mowę dla 35 osób wygłosił Mieszkowski, który wzywał do składania dobrowolnych datków na fundusz wyborczy, twierdząc że w zbliżających się wyborach Berlin i Moskwa nie udzielą wsparcia finansowego. Kaufmanówna nawoływała do dalszej wyętej pracy pod sztandarami komunizmu, a Chabrowicz starał się zdyskredytować PPS¹⁴⁰. Tego samego dnia w Mławie został aresztowany za działalność antypaństwową Jan Kamiński – czołowy działacz ciechanowskiej KPP¹⁴¹.

W kolejnych dniach staraniem miejscowych działaczy KPP W. Mieszkowskiego i S. Wasińskiego zaplanowano trzy następne zebrania przedwyborcze „Jedności Robotniczo-Chłopskiej”. Jedno z nich zostało rozwiązane przez policję w związku z wystąpieniem Henryka Jakubowskiego z Płocka, który krytykował Marszałka Piłsudskiego i podburzał tłum do walki z rządem. W wyniku zamieszania Jakubowskiemu udało się zbiec. Nie udało się to natomiast Michałowi Brzeskiemu i Stefanowi Molskiemu, których przekazano władzom sądowym za prowokowanie zebranych przeciwko policji. Drugie zebranie, z powodu niskiej frekwencji i obecności silnej opozycji, również nie doszło do skutku. O sukcesie nie mogli mówić komuniści także na masówce w cukrowni, gdzie wobec licznej opozycji Mieszkowski musiał zebranie przedwcześnie zakończyć¹⁴².

26 października w okręgu wyborczym nr 8, do którego należał rejon powiatu ciechanowskiego, ze względów czysto formalnych zostały unieważnione dwie listy komunistyczne: „Jedność Robotniczo-Chłopska” i Związek Lewicy Chłopskiej „Samopomoc”¹⁴³. Nie spowodowało to jednak wycofania się komunistów z życia społeczno-politycznego w regionie. W dalszym ciągu kolportowano bibułę i organizowano wiece, na których zachęcano do oddawania głosów na unieważnioną listę, bądź też wstrzymania się od głosowania. O tym, jak intensywne przygotowania do kampanii wyborczej prowadzili lokalni działacze KPP, świadczyć może liczba materiałów propagandowych. Jak wynika ze sprawozdania wojewody, 29 października nieznanymi osobnikami przechodzący ulicą Przasnyską w Ciechanowie wszedł do jednego z podwórek i ukrył tam w pustej szopie tekturową walizkę, w której znaleziono 10 kg odez, 62 okólniki „Instrukcja Wyborcza Jedności Robotniczo-Chłopskiej”, 110 plakatów oraz 52 bloczki do zbierania datków na rzecz komitetu wyborczego¹⁴⁴.

¹⁴⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 41 za czas od 6 do 12 X 1930 r., 18 X 1930 r., k. 210.

¹⁴¹ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 45 za czas od 20 do 26 X 1930 r., 31 X 1930 r., k. 327.

¹⁴² *Ibidem*, k. 327–328.

¹⁴³ *Ibidem*, k. 328.

¹⁴⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 47 za czas od 27 X do 2 XI 1930 r., 8 XI 1930 r., k. 410.

Z powodu unieważnienia list wyborczych komunistów, ciężko oszacować poparcie, jakie otrzymali w wyborach do Sejmu, które odbyły się 16 listopada. Błędem byłoby przyjmowanie, że wszystkie głosy nieważne należały do komunistów. W świetle braku źródeł archiwalnych i danych statystycznych nie można zgodzić się z Józefem Kazimierskim, który uważa, że w okręgu ciechanowskim na unieważnioną listę komunistyczną zagłosowało aż 10 tys. osób, pięciokrotnie więcej niż w poprzednich wyborach, co według niego było zasługą działalności propagandowej i organizacyjnej¹⁴⁵. Pomimo tego, że wyniki wyborów brzeskich nie są w pełni reprezentatywne dla opinii społecznej, liczba ta wydaje się co najmniej wątpliwa. Problemu z określeniem liczby głosów oddanych na komunistów nie ma natomiast w przypadku wyborów do Senatu, które odbyły się 23 listopada. W wyborach do wyższej izby parlamentu, lista „Jedności Robotniczo-Chłopskiej” nie została unieważniona i zagłosowało na nią 67 osób, co stanowiło 1,8 proc. ogółu głosujących¹⁴⁶.

Niezależnie od poparcia jakie otrzymali, ciechanowscy komuniści po wyborach w dalszym ciągu kontynuowali działalność wiecową, skupiając więcej uwagi na osobach bezrobotnych. Na wiec zorganizowany 13 grudnia przybyło około 400 bezrobotnych chłopów i robotników, którzy wystąpili do magistratu z rezolucją. Dwa dni później Wincenty Mieszkowski, Marian Oplątek i Szczepan Wasiński w imieniu bezrobotnych udali się do Starostwa, gdzie złożyli petycję wysuwającą wiele postulatów, np. pełny zasiłek dla bezrobotnych, jednorazowy zasiłek dla bezrobotnych w wysokości: 100 zł, 10 korcy ziemniaków, mąka, słonina, odzież i strawa dla dzieci szkolnych. Wobec bierności radnych, 24 grudnia grupa bezrobotnych na czele z Mieszkowskim ponownie skierowała się do Starostwa, żądając natychmiastowego wypłacenia zasiłków. Zamiast tego aresztowano kilku robotników żydowskich, a burmistrz skłonny był dać 300 zł do dyspozycji komitetu bezrobotnych, aby wypłacić najbardziej potrzebującym, na co komitet „ochłap ten” postanowił odrzucić¹⁴⁷.

W sprawozdaniu KPP na koniec 1930 r. meldowano o utworzeniu okręgowego Wydziału Chłopskiego w powiecie ciechanowskim, o kontaktach, jakie komuniści posiadają w jednostce wojskowej w Ciechanowie oraz o zawieszeniu na 6 miesięcy jednego z towarzyszy za „niesłuchanie się” w kampanii wyborczej¹⁴⁸.

¹⁴⁵ J. Kazimierski, *Ruch robotniczy...*, s. 58–59.

¹⁴⁶ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 199–201.

¹⁴⁷ AAN, 158/XII-10, t. 1, Sprawozdanie za miesiąc grudzień [1930 r.] z okręgu Płock–Ciechanów–Mława, b.d., k. 4–5; APW, UWW, 475/46, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 56 za czas od 8 do 14 XII 1930 r., 20 XII 1930 r., k. 609; *ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 58 za czas od 22 do 28 XII 1930 r., 3 I 1931 r., k. 634.

¹⁴⁸ AAN, 158/XII-10, t. 1, Sprawozdanie za miesiąc grudzień [1930 r.] z okręgu Płock–Ciechanów–Mława, b.d., k. 5–6.

Rok 1931

Na początku 1931 r. ciechanowscy komuniści w dalszym ciągu prowadzili akcję agitacyjną. 3 stycznia sześćdziesięciu bezrobotnych na czele z W. Mieszkowskim udało się przed Starostwo i do Magistratu z żądaniami zasiłków. Tam zaproponowano im wybranie spośród siebie najbiedniejszych do wypłacenia pieniędzy. Zebrani nie mogli dojść do porozumienia przy wyborze osób i rozeszli się. Następnego dnia powtórnie wystąpili o zasiłki, przedkładając wykaz najbardziej potrzebujących¹⁴⁹. Podobna sytuacja miała miejsce tydzień później, 10 stycznia. Demonstracja około 40 bezrobotnych zamierzała udać się do Ratusza, jednak wobec nieobecności Mieszkowskiego wszyscy rozeszli się domów. Absencja Mieszkowskiego spowodowana była wyjazdem do Warszawy, gdzie miał otrzymać wskazówki do dalszego postępowania z kwestią bezrobocia¹⁵⁰.

Miesiące styczeń i luty 1930 r. w sprawozdaniach Wydziału Bezpieczeństwa Urzędu Wojewódzkiego obfitują w krótkie, zdawkowe treści dotyczące poszczególnych członków KPP działających w powiecie ciechanowskim. Znajdujemy informację, że na mocy wyroku Sądu Grodzkiego w Ciechanowie skazani za przemówienia na wiecu przedwyborczym zostali Henryk Jakubowski i Stefan Molski, odpowiednio na 3 miesiące i 6 tygodni więzienia. Molski po sprawie sądowej został zwolniony, a nieposiadającego stałego miejsca zameldowania Jakubowskiego osadzono w areszcie. Z pomocą przyszli mu W. Mieszkowski i S. Wasiński, którzy wyjechali do Warszawy, Jabłonny i Przasnysza, skąd przynieśli 500 zł na kaucję¹⁵¹.

31 stycznia Mieszkowski wyjechał do Łodzi jako delegat na II Kongres PPS-Lewicy, po którym faktyczna przybudówka KPP została zdelegalizowana. Początkowo delegatem miał być Waclaw Łoboda, ale z powodu nieodpowiedniego przygotowania i zbyt młodego wieku, jego wybór spotkał się ze sprzeciwem wielu członków PPS-Lewicy¹⁵².

W lutym 1931 r. w sprawozdaniach sytuacyjnych wiele miejsca poświęcono komunistycznej agitacji i kolportażowi. 5 lutego w związku ze „Świętem 3L”, czyli rocznicą śmierci Róży Luksemburg, Karla Liebknechta i Włodzimierza Lenina¹⁵³, w Ciechanowie pod parkanem znaleziono zwinięty transparent z na-

¹⁴⁹ APW, UWW, 475/52, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 1 za czas od 29 XII 1930 r. do 4 I 1931 r., 10 I 1931 r., k. 5.

¹⁵⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 2 za czas od 5 do 11 I 1931 r., 17 I 1931 r., k. 33.

¹⁵¹ *Ibidem*, k. 63.

¹⁵² *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 5 za czas od 26 I do 1 II 1931 r., 7 II 1931 r., k. 125.

¹⁵³ „Święto 3L” obchodzone było najczęściej w styczniu lub na początku lutego w związku z datami śmierci przywódców proletariatu. R. Luksemburg i K. Liebknecht zmarli 15 I 1919 r., a W. Lenin 21 I 1924 r.

pisem „Cześć pamięci rew[olucyjnych] przywódców proletariatu Lenin, Luksemburg, Liebknecht”. W tym samym dniu rozrzucono także niewielką liczbę ulotek komunistycznych¹⁵⁴. Dwa dni później komunistom udało się całkowicie opanować zarząd Stowarzyszenia Biblioteki im. Pereca, do którego weszli: prezes Kostrzewa, sekretarz Ita Wiatrakówna, kasjer Szmul Gutman, zastępca Szmul-Lejh Tchórz i drugi zastępca Honoch Grzebieniarz¹⁵⁵.

W lutym Wydział Bezpieczeństwa donosił także o zatrzymaniu członka KZMP – Szlamy Kahanego, który 12 lutego podczas zebrania bezrobotnych w Ciechanowie wznosił okrzyki antypaństwowe, za co trafił do aresztu. Po tym w mieszkaniu Kaca odbyło się zebranie członków KPP, podczas którego w trakcie przemówienia programowego wynikł spór o wybór metod taktycznych w dalszej pracy. Nie podając konkretnego terminu zapowiedziano nowe zebranie, na którym miał być dokonany wybór członków KD KZMP, ponieważ dotychczasowy skład, w większości zdekonspirowany, wykazywał zbyt małą aktywność¹⁵⁶.

Z punktu widzenia dalszej działalności komunistów w powiecie ciechanowskim, istotne były zebrania odbywające się w marcu 1931 r. Pierwsze z nich, 11 marca, poza grupą miejscowych komunistów: Władysławem Brodowskim, Adamem Chrostowskim, Judem Gałkiem, Stefanem Molskim, Marianem Oplątkiem i Stanisławem Zbrzeskim, swoją obecnością zaszczylił Izaak Blumenkranc z Komitetu Centralnego KPP, który stwierdził, że w Ciechanowie dotychczas niedostatecznie wykazano się pracą organizacyjną. W dalszej części wystąpienia radził, jakie należy zająć stanowisko wobec kwestii bezrobocia oraz udzielał wskazówek na wypadek wojny, zalecając tworzenie jak największej liczby kół miejskich i wiejskich, ustalając przy tym kogo w razie potrzeby można byłoby użyć i do jakiej pracy. Następnie omawiano sprawę masowego aresztowania członków KPP na terenie jednego z południowych województw, co miało być przestrogą, iż może to także dotyczyć województwa warszawskiego. Przedstawiciel centrali zalecał zaopatrzenie najwybitniejszych działaczy KPP w regionie w fałszywe dowody osobiste, by w razie zagrożenia mogli zbiec poza granicę Polski oraz wyposażyć ich w broń palną, która miała być niezbędna dla samoobrony w czasie zebrań i wieców przed konfrontacją z policją. W czasie zebrania Blumenkranc rozdawał czasopisma, w tym m.in. „Czerwony Sztandar”. Dzień później zamierzał zorganizować podobne zebranie wyłącznie dla

¹⁵⁴ APW, UWW, 475/52, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 6 za czas od 2 do 8 II 1931 r., 14 II 1931 r., k. 151–152.

¹⁵⁵ *Ibidem*, 475/57, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 2 za miesiąc luty, 10 III 1931 r., k. 50.

¹⁵⁶ *Ibidem*, 475/52, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 7 za czas od 9 do 15 II 1931 r., 21 II 1931 r., k. 181, 185.

Żydów, ale nie udało mu się załatwić lokalu, porzucił więc pomysł spotkania i odjechał do Warszawy, zapowiadając powrót w najbliższych dniach¹⁵⁷.

I. Blumenkranc przybył ponownie do Ciechanowa 15 marca, by wziąć udział w posiedzeniu KD KPP. Z dworca udał się do mieszkania Molskiego, gdzie miało odbyć się zebranie. W momencie gdy reszta zaproszonych ciechanowskich komunistów dotarła na posiedzenie, wkroczył przygotowany oddział policji, który aresztował wszystkich obecnych. Oprócz Blumenkranca¹⁵⁸ zatrzymani zostali: Franciszek Bagiński – członek zarządu Koła Wiejskiego KPP w Niechodzinie, Jan Klejna, Stefan Molski, Antoni Rybicki – kierownik Koła Wiejskiego KPP w Niechodzinie i Szczepan Wasiński¹⁵⁹.

3 maja, po opuszczeniu tymczasowego aresztu, F. Bagiński, S. Molski, S. Wasiński i W. Wieczorek wzięli udział w zebraniu zorganizowanym przez Michała Gwiazdowicza, który ubolewał nad tym, iż nie mógł wziąć udziału w święcie 1 maja, ponieważ został prewencyjnie aresztowany. Odnosił się także do sprawy aresztowania działaczy KPP z powiatu ciechanowskiego, udzielając im nagany za „nieogłędną” działalność¹⁶⁰.

Do sprawy aresztowania członków KPP powrócono jeszcze 6 czerwca, gdy z więzienia w Łodzi powrócił do Ciechanowa W. Mieszkowski, którego niezwłocznie odwiedzili A. Chrostowski, D. Mławski, S. Molski, S. Wasiński i S. Zbrzeski. Następnego dnia wymienieni zorganizowali zebranie, podczas którego Wasiński złożył krótkie sprawozdanie z sytuacji w dniu 15 marca, podkreślając że dzięki dobrej organizacji i brakowi jakichkolwiek dowodów rzeczowych aresztowani zostali wypuszczeni, a sprawa umorzona. Zdał także relację z działalności KD KPP w Ciechanowie w czasie nieobecności W. Mieszkowskiego, który zamierzał przystąpić do aktywnej pracy organizacyjnej na terenie powiatu¹⁶¹.

Efekty tych działań można już zaobserwować podczas Międzynarodowego Dnia Antywojennego, który obchodzono 1 sierpnia. Tego dnia w Ciechanowie grupa 100 bezrobotnych zebrała się przed starostwem i za pośrednictwem delegacji zażądała pracy. Po oświadczeniu starosty, że tylko 30 osób może zostać zatrudnionych, bezrobotni dwukrotnie podjęli próbę zorganizowania nielegal-

¹⁵⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 11 za czas od 9 do 15 III 1931 r., 21 III 1931 r., k. 303.

¹⁵⁸ Warto odnotować, że Izaak Blumenkranc notowany był już w kartotekach Urzędu Śledczego w Łodzi i skazany przez Sąd Okręgowy w Łodzi wyrokiem z dnia 8 X 1927 r. na 3 lata więzienia za działalność komunistyczną z art. 102 Kodeksu karnego.

¹⁵⁹ APW, UWW, 475/52, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 11 za czas od 9 do 15 III 1931 r., 21 III 1931 r., k. 305.

¹⁶⁰ *Ibidem*, 475/53, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego z ruchu wywrotowego nr 17 za miesiąc maj 1931 r., 10 VI 1931 r., k. 225.

¹⁶¹ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego z ruchu wywrotowego nr 18 za miesiąc czerwiec 1931 r., 10 VII 1931 r., k. 237.

nego pochodu ze śpiewem *Czerwonego sztandaru*. Czujność policji doprowadziła do likwidacji obydwu prób i aresztowania prowodyrów zajścia. Wobec niepowodzenia akcji, na zebraniu 15 sierpnia Z. Lesiow, S. Molski, S. Wasiński i W. Wieczorek omawiali wypadki z 1 sierpnia oraz zastanawiali się nad koniecznością głębszej konspiracji, która – ich zdaniem – była konieczna ze względu na to, iż niektórzy członkowie partii współpracują z policją¹⁶².

Miesiąc później ogłoszono wyroki wobec zatrzymanych za akcję sierpniową. 14 września Sąd Grodzki w Ciechanowie skazał następujących działaczy komunistycznych: Adama Chrostka, Froima Kiersza, Stanisława Pieczywko, Teofila Pietrzaka, Władysława Wieczorkiewicza i Stanisława Zbrzeskiego na cztery miesiące aresztu, Józefę Frankowską na miesiąc więzienia, Aleksandra Bracha, Jana Chabrowicza, Henryka Pakiełło i Edwarda Zapaśnika na trzy miesiące więzienia oraz Józefa Frankowskiego, Stanisława Józwiaka, Adama Marchlińskiego, Antoninę Podgóorską, Jana Podgóskiego i Franciszka Rzekowskiego na cztery miesiące więzienia¹⁶³. Ponadto w kolejnych dniach za rozwieszanie transparentów i rozrzucanie odezw zatrzymano jeszcze Gabriela Owsianko, Chaima Rozena i Zygmunta Zadrowskiego, którzy wraz z dowodami rzeczowymi zostali oddani do dyspozycji władz sądowych¹⁶⁴.

Rok 1932

Rok 1932 r. rozpoczął się fatalnie dla ciechanowskich komunistów. Aresztowanie 28 listopada 1931 r. delegatów konferencji KZMP w Ciechanowie umożliwiło policji ustalenie kolejnych osób zaangażowanych w nielegalną działalność komunistyczną. W styczniu 1932 r. aresztowano 22 osoby, co spowodowało, iż likwidacji uległy: KO Ciechanów–Mława, KD KPP, KD KZMP oraz MOPR. Z czołowych komunistów w areszcie znaleźli się: W. Mieszkowski, D. Mławski i Lejzor Zamek z KO KPP, Chrostek, A. Margules, M. Opłatek, W. Wieczorkiewicz i S. Zbrzeski z KD KPP oraz Lejb Lipski, Szymon Pas i Wolf Zagackier z KD KZMP. Poza tym z aktywnych działaczy KPP w ręce policji dostali się: Michel Goldsztejn, Michał Gwiazdowicz, Szlama Kahane, Wiktor Krupiński, Motel Magnuszewski, Stefan Molski, Henryk Pakiełło, Abram Pinkiert, Lejb Rozenbaum, Julian Rzepliński i Szczepan Wasiński¹⁶⁵.

¹⁶² *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 20 za miesiąc sierpień 1931 r., 10 IX 1931 r., k. 259.

¹⁶³ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 9 za miesiąc wrzesień 1931 r., 10 X 1931 r., k. 276.

¹⁶⁴ *Ibidem*, k. 275.

¹⁶⁵ *Ibidem*, 475/61, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 1 za miesiąc styczeń 1932 r., 10 II 1932 r., k. 27.

Dochodzenie policji i zeznania zatrzymanych komunistów pozwoliły ustalić stan organizacyjny zlikwidowanego Okręgu Ciechanów–Mława, w skład którego wchodził: Marian Fisz, Wincenty Mieszkowski, Dawid Mławski i Lejzor Zamek. Komitet Dzielnicowy w Ciechanowie tworzyli: Abram Margulis, W. Mieszkowski, Dawid Mławski, Marian Oplątek i Władysław Wieczorkiewicz. W skład KD KZMP wchodził: Jude Gałek (kierownik), Lejb Lipski, Szymon Pas i Wolf Zagackier. Do KD MOPR-u należeli: J. Gałek (kierownik), Wolf Kirszenbaum i Samuel Kohn. W wydziale rolnym odnotowano Gwiazdowicza, Krupińskiego i Rzeplińskiego. Jeżeli chodzi o Wydział Szkolny to znajdował się on tylko w Mławie i kierowali nim M. Magnuszewski i Michel Zilbersztein. Ustalono ponadto, że skład Wydziału Wojskowego nie był stały, gdyż do czasu poboru pozostawał praktycznie bezczynny. Dopiero na krótko przed poborem przyjeżdżał do Ciechanowa delegat z Warszawy, który przywoził bieżące wskazówki pomocne w rozwijaniu działalności wśród poborowych. Określono także rolę M. Gwiazdowicza w KPP, stwierdzając że od wielu lat prowadzi wywrotową agitację wśród bezrolnych i małorolnych, otrzymując dyrektywy jako płatny funkcjonariusz ZLCh „Samopomoc” bezpośrednio z Centralnego Komitetu KPP¹⁶⁶.

W styczniu 1932 r. doszło jeszcze do pojedynczych zatrzymań komunistów z powiatu ciechanowskiego. Zatrzymano Franciszka Rzeczkowskiego za usiłowanie przekazania aresztowanemu członkowi KO KPP tekstu *Międzynarodówki*. W Gąsocinie w trakcie kolportowania odezw komunistycznych schwytany został 11-letni uczeń szkoły powszechnej – Stanisław Pawlak. Jak się okazało odezwę otrzymał od swojego ojca, celem rozpowszechniania ich za pośrednictwem innych uczniów. Ojciec Andrzej, mieszkaniec wsi Soboklęszcz, wraz z dowodami rzeczowymi w postaci 150 odezw komunistycznych trafił do aresztu. Z kolei 25 stycznia, na żądanie warszawskiego Urzędu Śledczego został aresztowany za współpracę z komunistami na terenie Warszawy Alfred Winkowski – urzędnik Powiatowej Kasy Chorych, który karany był już rokiem więzienia za działalność na terenie Ciechanowa¹⁶⁷.

Wskutek rozbicia Kompartii w Okręgu Ciechanów–Mława, Komitet Centralny KPP postanowił chwilowo wstrzymać się od pracy organizacyjnej w powiecie ciechanowskim do czasu rozstrzygnięcia sprawy zatrzymanych i przebywających w więzieniu lokalnych liderów KPP. Jeszcze w toku likwidacji Okręgu, komuniści zdołali opanować Żydowski Związek Miłośników Sztuki im. Anskiego oraz Bibliotekę im. Perca¹⁶⁸.

¹⁶⁶ *Ibidem*, k. 31–32.

¹⁶⁷ *Ibidem*, k. 28.

¹⁶⁸ Podczas zebrania 19 II 1932 r. przystąpiono do wyboru nowego zarządu, który poza przewodniczącym Kostrzewą składał się z samych członków KPP: Henocha Grzebieniarza, Szmula Gutmara, Samuela Tchórza i Ity Wiatrakówny. Zob. *ibidem*, Sprawozdanie wojewody war-

Po zwolnieniu za kaucją lub oddaniu pod dozór policyjny części aresztowanych komunistów, tj. Kahanego, Zelika-Fajwela Kiersza, Kohna, Krupińskiego, Margulisa, Molskiego, Pakiełły, Pinkierta, Rozenbauma i Rzeplińskiego, na przełomie marca i kwietnia wszczęto starania w kierunku założenia dwóch komórek KPP i zorganizowania nowego KD. Główne prace w tym kierunku podjęli Antoni Cichowski i Grochólski nawiązując w tym celu kontakt z byłymi członkami KD KPP w Ciechanowie zwolnionymi z więzienia¹⁶⁹.

Czerwiec 1932 r. okazał się bolesny dla członków ciechanowskiej KPP. 25 i 26 czerwca w Sądzie Okręgowym Wydziale Zamiejscowym w Mławie odbyła się rozprawa sądowa, na której skazani zostali: Mieszkowski, Mławski, Rybicki i Zamek na 6 lat ciężkiego więzienia, Chrostek, Fisz, Idel Gałka, Gwiazdowicz¹⁷⁰, Szmul Hillert, Wolf Kirszenbaum, Magnuszewski, Opłatek, Mieczysław Telesfor-Jastrzębski, Wieczorkiewicz, Arja Windycki i Zbrzeski na 4 lata ciężkiego więzienia oraz Molski, Pakiełło, Pas, Rozenbaum i Zagackier na 2 lata ciężkiego więzienia. Abram Althaus, Zelig Kiersz i Margulis trafili na rok do domu poprawczego, a Kohn otrzymał karę 6 miesięcy pozbawienia wolności z zawieszeniem na 6 lat. Uniewinnienie sąd orzekł wobec Kahanego, Kamińskiego, Krupińskiego, Lipskiego, Rzeplińskiego i Wasińskiego¹⁷¹, a czterech członków KPP odpowiadających z wolnej stopy zbiegło w nieznanym kierunku¹⁷².

Członkowie ciechanowskiej KPP, którzy uniknęli aresztowania lub zostali uniewinnieni, starali się aktywnie prowadzić działalność nowo utworzonego KD KPP w Ciechanowie. Pomimo braku własnej siedziby, w pierwszym kwartale 1932 r. urządzono kilkanaście zebrań konspiracyjnych i jedną demonstrację uliczną, w którą zaangażowano także komunistyczną młodzież. Warte podkreślenia jest to, że wszystkie poczynania agitacyjne były inicjowane przez władze centralne KPP, co może wskazywać na brak silnych przywódców w strukturach lokalnych. Trudu tej pracy dodawał fakt, że idea komunistyczna była niełatwo przyjmowana w powiecie ciechanowskim, który miał charakter rolniczy i był mało uprzemysłowiony. 20 lipca 1932 r. oprócz KD KPP i KZMP w Ciechanowie, w powiecie istniało również Koło KPP w Gąsocinie (9 członków), Niechoźdinie (10 członków), Unikowie (8 członków) oraz w Cukrowni Ciechanów

szawskiego nr 2 z legalnego ruchu społeczno-politycznego za miesiąc luty 1932 r., 10 III 1932 r., k. 184.

¹⁶⁹ *Ibidem*, 475/61, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 3 za miesiąc marzec 1932 r., 18 IV 1932 r., k. 96; *ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 4 za miesiąc kwiecień 1932 r., 18 V 1932 r., k. 128.

¹⁷⁰ Ponadto 25 II 1932 r. Michał Gwiazdowicz skazany został przez Sąd Grodzki w Ciechanowie na 3 miesiące więzienia z art. 142 Kodeksu karnego. Zob. *ibidem*, Sprawozdanie wojewody warszawskiego nr 2 z ruchu wyrotowego za miesiąc luty 1932 r., 18 III 1932 r., k. 71.

¹⁷¹ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 6 za miesiąc czerwiec 1932 r., 20 VII 1932 r., k. 169.

¹⁷² D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 166.

(45 członków). Ponadto wsparcia udzielali mężowie zaufania zamieszkujący Karniewo, Kownaty Żędowe, Lekowo, Leśniewo Dolne i Pawłowo¹⁷³.

W kolejnych miesiącach, w związku z osądzeniem członków ciechanowskiej KPP, likwidacji uległa kontrolowana przez KPP 11-osobowa młodzieżowa organizacja żydowska „Czerwony Pionier”¹⁷⁴. Odnotowano także w mieście i okolicach wiele konferencji działaczy komunistycznych, poświęconych sprawom reorganizacji miejscowych komórek KPP, które z racji osadzenia przywódców nie wykazywały żadnej aktywności¹⁷⁵.

Pierwszy większy kolportaż literatury komunistycznej po rozbiciu Okręgu Ciechanów–Mława, miał miejsce 7 listopada. Aresztowano 30 towarzyszy, których po kilku dniach zwolniono. Jak czytamy w sprawozdaniu komunistów, „akcja [ta] wywarła dobre wrażenie”, a partia wzmocniła się organizacyjnie i kadrowo oraz rozpoczęła pracę nad utworzeniem lewicowego Związku Zawodowego Krawców i współpracą z bezrobotnymi¹⁷⁶. Ponadto w grudniu 1932 r. KD KPP postanowił wzmocnić działalność przez nawiązanie kontaktu z wsią, w tym przede wszystkim z rejonami, w których zlokalizowane były cukrownie, tj. Ciechanów, Gliniojeck i Krasiniec¹⁷⁷.

Rok 1933

Działalność ciechanowskich komunistów w 1933 r. w świetle dostępnych materiałów archiwalnych prezentuje się mało reprezentatywnie. Zachowały się tylko wrywkowe informacje, które świadczą o próbach odbudowy struktur KPP w powiecie ciechanowskim. 11 marca w mieszkaniu Szczepana Wasińskiego odbyło się zebranie działaczy komunistycznych, w którym udział wzięli Antoni Bielak, Władysław Kasiński i Stefan Molski. Otrzymali oni polecenie podjęcia próby stworzenia Związku Skórzanego albo Związku Krawieckiego „Igła”,

¹⁷³ Na zebraniu, które odbyło się 2 I 1932 r., podjęto temat wyboru nowego zarządu, w skład którego weszli sami członkowie KPP: Abo Blum, Estera Frajdkiel, Abram Kiersz, Cyrla Lindberg, Szmul Łaszer, Mojsze Perko i Lejb Rozenbaum. Zob. *ibidem*, 475/60, Sprawozdanie wojewody warszawskiego nr 1 z legalnego ruchu społeczno-politycznego za miesiąc styczeń 1932 r., 20 II 1932 r., k. 33; APW, UWW, 475/61, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 6 za miesiąc czerwiec 1932 r., 20 VII 1932 r., k. 228–229.

¹⁷⁴ „Czerwony Pionier” – organizacja, która pod nadzorem KPP miała przygotowywać młodzież do szerzenia idei komunizmu. APW, UWW, 475/63, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 7 za miesiąc lipiec 1932 r., 18 VIII 1932 r., k. 6.

¹⁷⁵ *Ibidem*, 475/63, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 9 za miesiąc wrzesień 1932 r., 18 X 1932 r., k. 86.

¹⁷⁶ AAN, KPP, 158/XI-7, t. 1, Obwód Włocławek–Płock–Ciechanów. Sprawozdania, Sprawozdanie z obwodu Włocławek–Płock–Ciechanów za miesiąc listopad i grudzień 1932 r., b.d., k. 2.

¹⁷⁷ APW, UWW, 475/63, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 12 za miesiąc grudzień 1932 r., 20 I 1933 r., k. 2–3.

który byłby przykrywką do prowadzenia pracy komunistycznej. Dla odwrócenia uwagi władz postanowiono wysunąć kilka osób nie budzących podejrzeń spośród czeladników krawieckich i szewskich, którzy w niedługim czasie mieli wystąpić o zalegalizowanie związku zawodowego¹⁷⁸.

Pod koniec sierpnia 1933 r., jak podaje w swojej pracy Dariusz Piotrowicz, do Ciechanowa przybył delegat Komitetu Centralnego KPP o pseudonimie „Szymek”, który „wzywał miejscowych działaczy do nawiązania kontaktów z wojskiem, gdyż dotychczasowa działalność była niewielka”. Tłumaczył zebranym, że „każdy członek KPP powinien zapoznać jednego, dwóch żołnierzy i agitować ich w duchu komunistycznym”, angażując także dziewczęta, które na wypadek mobilizacji miałyby wspomóc pracę partyjną na tyłach armii¹⁷⁹.

Większa aktywność komunistów widoczna była pod koniec 1933 r. 25 października do Ciechanowa przybył delegat Centralnego Komitetu MOPR o pseudonimie „Skala”, który po odbyciu konferencji z miejscowymi działaczami KPP odjechał w kierunku Przasnysza¹⁸⁰. 4 listopada nad rzeką Łydynią odbyło się zebranie KD KZMP, podczas którego Bajła Pozner, Pass i Zagackier omawiali sprawy organizacyjne i planowali akcje młodzieżowców. W związku z 16. rocznicą wybuchu rewolucji październikowej w Rosji, ciechanowscy komuniści postanowili na jednej z ulic miasta zawiesić sztandar komunistyczny oraz zorganizować demonstrację bezrobotnych. Dodatkowo, na centralne uroczystości rocznicowe w Moskwie wyjechał Lipski – działacz KPP w Ciechanowie¹⁸¹.

Miejscowi członkowie KPP – Franciszek Bagiński i Władysław Wieczorkiewicz w dniach 26–27 listopada przybyli do robotników pracujących przy regulacji rzeki Łydynia na terenie gminy Ojrzeń i zainteresowali się warunkami pracy i zarobkami. Starając się zachęcić pracowników do wstąpienia w szeregi KPP, Wieczorkiewicz podkreślał, że „państwu kapitalistycznym grozi upadek, a kompartia z dnia na dzień zyskuje na sile i w stosunku do zeszłorocznego stanu wzrosła o 100 proc. mimo ciągłych represji”. Następnie informował zebranych o trudnym losie więźniów politycznych, którzy byli traktowani w sposób okropny. Nie otrzymywali należytego pożywienia i trwali tylko dzięki pomocy MOPR. Z kolei omawiając stan organizacyjny KPP na terenie Ciechanowa zaznaczał, że praca znacznie osłabła wskutek kar więzienia odbywanych przez większość działaczy. Wyrażał jednak nadzieję, że stan ten się wkrótce poprawi, ponieważ część towarzyszy wyjdzie na wolność i rozpocznie pracę na nowo¹⁸².

¹⁷⁸ *Ibidem*, 475/68, Sprawozdanie wojewody warszawskiego nr 3 z legalnego ruchu społeczno-politycznego za miesiąc marzec 1933 r., 10 IV 1933 r., k. 213.

¹⁷⁹ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 168.

¹⁸⁰ APW, UWW, 475/72, Sprawozdanie wojewody warszawskiego nr 11 z ruchu społeczno-politycznego za miesiąc listopad 1933 r., 20 XII 1933 r., k. 259.

¹⁸¹ *Ibidem*, k. 254, 259.

¹⁸² *Ibidem*, k. 254.

Rok 1934

Pomimo podejmowanych w poprzednich latach działań aktywizujących bezrobotnych na rzecz komunizmu, instruktor okręgowy KPP przybyły 13 stycznia 1934 r. z Płocka do Ciechanowa zwrócił uwagę na słabą organizację bezrobotnych. Zalecał ich „urobienie i zaagitowanie”, dzięki czemu mieli oni coraz częściej gremialnie udawać się do Starostwa i Magistratu żądając zasiłku. Zalecał także zorganizowanie demonstracji na większą skalę, w której bezrobotni mieli być uzbrojeni w kamienie i laski¹⁸³. Napomnienie to poskutkowało jeszcze tego samego dnia – przed Urzędem Gminy Nużewo demonstrowało 50 bezrobotnych domagając się zasiłku lub pracy. Brak reakcji wójta gminy sprawił, że zebrani robotnicy wiejscy na czele z Klejną ze wsi Szczurzynek udali się do Starostwa. Po drodze dołączyli bezrobotni z Ciechanowa, kierowani przez robotników – członków KPP: Władysława Brodawskiego, Jana Ciólkowskiego, Konstantego Karolaka i Kazimierza Sobiesia. Po usunięciu z gmachu Starostwa rozeszli się do domów¹⁸⁴.

Tydzień później, 20 stycznia w Ciechanowie odbyła się konferencja okręgowa KPP, przy udziale instruktora przybyłego z Warszawy i występującego pod pseudonimem „Jakób”. Poświęcona była omówieniu spraw związanych z reorganizacją komitetów poszczególnych komórek KPP i powołania nowych ludzi na członków komitetów. Oprócz przedstawicieli KPP powiatu ciechanowskiego udział w konferencji wzięli delegaci z powiatów: krasnosieleckiego, makowskiego, płońskiego, przasnyskiego, pułtuskiego i różańskiego¹⁸⁵. 10 lutego w Ciechanowie, w podobnym tonie odbyło się zebranie członkowskie MOPR, na którym został wybrany KD, w skład którego weszli ciechanowscy komuniści: Abo Blum, Szmul Łaszer, Bajła Pozner i Benjamin Sokołower, którzy podnieśli sprawę intensywniejszej zbiórki pieniędzy¹⁸⁶.

Z początkiem 1934 r. ciechanowscy komuniści rozpoczęli pracę agitacyjną na odcinku rolnym. Z hasłami komunistycznymi chcieli dotrzeć do licznego w powiecie ciechanowskim (1000–1200 członków) Związku Zawodowego Robotników Rolnych, który do tej pory nie był obiektem zainteresowania członków KPP. W powiecie ciechanowskim duża grupa chłopów dostarczała mleko do mleczarni po 8 groszy za litr, a te sprzedawały je po 20 gr. Komuniści wydali odezwę wzywającą do tworzenia komitetów strajkowych do walki o podwyżkę cen skupu¹⁸⁷.

¹⁸³ *Ibidem*, 475/75, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 1 za miesiąc styczeń 1934 r., 20 II 1934 r., k. 2.

¹⁸⁴ *Ibidem*, k. 11.

¹⁸⁵ *Ibidem*, Sprawozdanie wojewody warszawskiego nr 2 za miesiąc luty 1934 r., 20 III 1934 r., k. 60–61.

¹⁸⁶ *Ibidem*, k. 72.

¹⁸⁷ AAN, KPP, 158/XII-10, t. 3, Komitet Okręgowy Płock–Ciechanów. Sprawozdania, Sprawozdanie z okręgu Płock za czas od 20 I do 15 II 1934 r., b.d., k. 1.

22 marca na zebranie KD KPP do Ciechanowa po raz kolejny przyjechał instruktor okręgowy z Warszawy, który wysłuchał sprawozdania Bajli Pozner z działalności KPP na tym terenie. Dopytywał o stan liczebny „Strzelca”¹⁸⁸ oraz interesował się nawiązanymi kontaktami z żołnierzami 11 Pułku Ułanów Legionowych. Pozner wyjaśniała, że partia ma kontakt ze „Strzelcem”, CKW PPS i Poalej-Syjon. W kwestiach wojskowych wyraziła nadzieję na nawiązanie kontaktów z żołnierzami, co dotychczas się nie udało. Instruktor podkreślił konieczność rozmów z wojskowymi przy każdej sposobności i kolportowania wśród nich pism komunistycznych. Zwrócił również uwagę na słabe wyniki pracy KPP w rejonie i zapewnił, że przyjedzie do Ciechanowa przed 1 maja, by dać szczegółowe wskazówki dotyczące obchodu święta¹⁸⁹.

Początek kwietnia 1934 r. to dalszy ciąg kampanii agitacyjnych i spotkań ciechanowskich komunistów. W nocy z 1 na 2 kwietnia na ulicach Ciechanowa rozrzucono kilkadziesiąt odezw komunistycznych: „Do robotników i chłopów okręgu ciechanowskiego”, „Komunistyczny Związek Młodzieży Polski”, „Komunistyczna Partia Polski” i „Do robotników rolnych Okręgu Płocko-Ciechanowskiego”¹⁹⁰. 3 kwietnia w mieście odbyła się okręgowa konferencja KZMP, w której udział wzięli B. Pozner, B. Sokołower i M. Zieloner oraz delegaci z Krasnosielca, Makowa, Mławy, Nasielska, Przasnysza, Pułtuska i Rożana. Omawiano sprawę obchodów 1 maja oraz kwestię agitacji KPP na wsi. Dyskusji poddano także sprawę agitacji w wojsku i stworzenia stałych kontaktów, szczególnie w okresie wcielania poborowych do wojska. W toku obrad postanowiono także zmienić sposób kolportowania odezw. Od tej pory zamiast ich rozrzucania postanowiono wręczać je poszczególnym technikom (drukarzom), którzy mieli

¹⁸⁸ Związek Strzelecki to organizacja paramilitarna powstała we Lwowie w 1910 r. W Krakowie funkcjonowała jako Towarzystwo Sportowe „Strzelec”. W II Rzeczypospolitej funkcjonował jako organizacja społeczno-wychowawcza, zrzeszając przedpoborową młodzież kształconą w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Organizacja ta w okresie międzywojennym ściśle współpracowała z obozem Józefa Piłsudskiego.

¹⁸⁹ APW, UWW, 475/75, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 3 z ruchu wywrotowego za miesiąc marzec 1934 r., 20 IV 1934 r., k. 161–162. Wydział Bezpieczeństwa UWW odnotowywał także informacje o pojedynczych osobach związanych z KPP w Ciechanowie. Meldował o powrocie z Paryża do Ciechanowa Małki Zieloner, która natychmiast nawiązała kontakt z miejscowymi działaczami KPP, biorąc czynny udział w zebraniach i konferencjach partyjnych. Z kolei w innym sprawozdaniu wzmiankowano o Jankielu Młockierze – działaczu KPP w Ciechanowie i sekretarzu Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Odzieżowego, który 15 II 1934 r. został oskarżony przez Sąd Okręgowy w Płocku Oddział Zamiejscowy w Mławie z art. 97 Kodeksu karnego i skazany na 2 lata więzienia. Zob. *ibidem*, Sprawozdanie wojewody warszawskiego nr 2 za miesiąc luty 1934 r., 20 III 1934 r., k. 80; *ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 3 z ruchu wywrotowego za miesiąc marzec 1934 r., 20 IV 1934 r., k. 167.

¹⁹⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 3 z ruchu wywrotowego za miesiąc marzec 1934 r., 20 IV 1934 r., k. 170.

rozlepiac je na murach domów, słupach telefonicznych i telegraficznych oraz na ulicach miasta¹⁹¹.

W następnym tygodniu na spotkaniach komitetów dzielnicowych omawiano przygotowania do obchodów 1 maja. Na konferencji KD KPP 10 kwietnia planowano wystąpienia członków KPP w dniu 1 maja oraz organizację protestu w związku z procesem komunistów skazanych w Łucku za zdradę stanu na rzecz ZSRS¹⁹². Cztery dni później do Ciechanowa przyjechała Żydówka, która przeprowadziła konferencję z członkami KD MOPR wskazując im, jakie hasła powinny być użyte podczas demonstracji 1 maja. Mówiła, że mają być bezkompromisowe i wzywające do natychmiastowego przejęcia władzy przez KPP¹⁹³.

Ponadto ciechanowscy komuniści prowadzili agitację wśród robotników polskich, aby 1 maja udali się tłumnie do Magistratu z żądaniem pracy. W wypadku odmownej odpowiedzi mieli skierować się do Starostwa, śpiewając po drodze pieśni rewolucyjne i wznosić antypaństwowe okrzyki. W pochodzie tym miała ich wspierać lokalna młodzież żydowska¹⁹⁴.

Zdaniem sprawozdawców z KPP, w okresie przygotowawczym do obchodów 1 maja, oprócz przeprowadzonego kolportażu wywieszane zostały 2 sztandary. Osłabienie akcji spowodowane było tym, iż przed 1 maja prawie wszyscy członkowie KPP zostali zatrudnieni, przez co mieli ograniczony czas na działalność agitacyjną. Jak wynika z treści sprawozdania, 1 maja poza wywieszeniem sztandaru w Ciechanowie nie zrobiono praktycznie nic. Mimo iż do miasta ściągnięto około 30 chłopów, nie było na miejscu żadnego kierownictwa, które pokierowałoby zgromadzonymi. Ich brak zdecydowanie ułatwił działania policji, która bez większych problemów wyegzekwowała zakaz urządzania akademii i pochodów, dzięki czemu nie doszło do żadnych nielegalnych wystąpień¹⁹⁵.

Jeszcze przed obchodami 1 maja, w Ciechanowie zjawił się oszust, który znał ciechanowskich komunistów z czasów wspólnego pobytu w więzieniach. Zorganizował on Fracki Związek Piekarzy¹⁹⁶, w ramach którego wyłudził od piekarzy po 30 zł i zniknął. W zakładaniu tego związku pomagali mu czynnie

¹⁹¹ *Ibidem*, Sprawozdanie wojewody warszawskiego nr 4 za miesiąc kwiecień 1934 r., 19 V 1934 r., k. 190.

¹⁹² Proces łucki to proces sądowy trwający od lutego do kwietnia 1934 r. W jego wyniku za zdradę stanu na rzecz ZSRS zostało skazanych kilkudziesięciu działaczy Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy. Za działanie przeciwko niepodległości Polski spotkały ich kary pozbawienia wolności od 3 do 8 lat.

¹⁹³ APW, UWW, 475/75, Sprawozdanie wojewody warszawskiego nr 4 za miesiąc kwiecień 1934 r., 19 V 1934 r., k. 190–191.

¹⁹⁴ *Ibidem*, k. 191.

¹⁹⁵ AAN, KPP, 158/XII-10, t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Płock za okres do 3 V 1934 r., b.d., k. 5.

¹⁹⁶ Chodzi tu najprawdopodobniej o działaczy Frakcji Rewolucyjnej PPS, których nazywano „frakami”.

lokalni członkowie KPP, którzy uwierzyli, że pod przykrywką „fraków” będą prowadzić działania rewolucyjne¹⁹⁷.

Zainteresowaniu ciechanowskich członków KPP podlegały również kwestie polityki rządu wobec lokalnych chłopów i robotników. W swoich sprawozdaniach komuniści wzmiankowali np. o zablokowaniu eksmisji mieszkańców Ciechanowa oraz o niedopuszczeniu do licytacji rzeczy zabranych chłopom we wsi Kołaczków¹⁹⁸.

Po nieudanych organizacyjnie obchodach 1 maja, miejscowi komuniści przeszli do bieżących działań, mających na celu wzmocnienie siły KPP. 4 maja na łąkach folwarku Gostkowo odbyło się zebranie KD KPP z udziałem delegatów z KD KZMP, gdzie omówiono sprawę utworzenia Wydziału Wojskowego KPP. Miało to związek z faktem, że miejscowym działaczom KPP udało się nawiązać kontakt z trzema żołnierzami 11 Pułku Ułanów Legionowych – plutonowym Nieczajem, szeregowymi Idelem Kirynikiem i Joelem Fasą. Równocześnie odbyło się zebranie KD MOPR, na którym przybyły instruktor okręgowy sugerował powiększanie stanu liczebnego MOPR przez wciągnięcie do organizacji nie tylko członków KPP, ale także werbowanie elementu bezpartyjnego sympatyzującego z KPP. Poza tym nawoływał do zbierania składek na rzecz rewolucjonistów w Wiedniu. Podkreślał przy tym ciężkie położenie więźniów, dodając że jeden z więźniów w Grudziądzu „napisał rozpaczliwy list do centrali KPP własną krwią”. Na koniec zebrania Beniamin Sokołower zdał sprawozdanie z pomocy udzielonej więźniom politycznym pochodzącym z Ciechanowa¹⁹⁹.

Maj to również miesiąc, w którym komuniści podejmowali działania związane z wyborami do Rady Miejskiej, które miały się odbyć 27 maja. Już na początku miesiąca spośród komunistów w Ciechanowa wybrano trójki partyjne oraz powołano komitety wyborcze²⁰⁰. Przed wyborami przyjeżdżali do Ciechanowa instruktorzy okręgowi, aby ciechanowscy komuniści byli na bieżąco z wytycznymi centrali KPP. Od 17 do 18 maja gościł w mieście „okręgowiec” z Płocka, który przekazał instrukcje w związku z wyborami, zalecając by komuniści zablokowali się z innymi lewicowymi ugrupowaniami politycznymi, gdyż w przeciwnym razie nie uzyskają zakładanych rezultatów. Z kolei przybyły do Ciechanowa 23 maja instruktor ps. „Moniek” mówił działaczom KPP, aby mimo unieważnienia list wyborczych „Jednolitego Frontu”, demonstracyjnie oddawali głosy na te listy²⁰¹.

¹⁹⁷ AAN, KPP, 158/XII-10, t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Płock za okres do 3 V 1934 r., b.d., k. 5.

¹⁹⁸ *Ibidem*, k. 5–7.

¹⁹⁹ APW, UWW, 475/75, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 5 za miesiąc maj 1934 r., 20 VI 1934 r., k. 264–265, 273.

²⁰⁰ AAN, KPP, 158/XII-10, t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Płock za okres do 3 V 1934 r., b.d., k. 7.

²⁰¹ APW, UWW, 475/75, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 5 za miesiąc maj 1934 r., 20 VI 1934 r., k. 264–265, 273.

W wyborach do Rady Miasta Ciechanowa miejscowi komuniści ponieśli porażkę. Z czterech wystawionych przez nich list wyborczych trzy zostały unieważnione. Jedna zatwierdzona lista pochodziła ze śródmieścia Ciechanowa, gdzie wpływy KPP były bardzo nikłe i zagłosowało na nią zaledwie 86 osób. Przyczyny porażki wyborczej ciechanowskich komunistów tkwiły w braku należytego porozumienia z PPS i dyskredytowaniu sekretarza Związku Zawodowego Robotników Rolnych, który wywierał silny wpływ na lewicowych robotników. Wiele zaniedbań leżało również po stronie członków partii komunistycznej, którzy nie porozumiewali się między sobą i nie uchwalili jednej linii postępowania nie reprezentując jednocześnie interesów ogółu. Brak zaangażowania całej partii i odejście najbardziej wpływowych komunistów Ciechanowa od instrukcji z centrali i okręgu sprawił, że kandydaci tej listy nie mogli zagrozić zwolennikom innych rywalizujących ugrupowań politycznych. Klęskę przypieczętowała zbyt mała liczba zebrań przedwyborczych. Były tylko trzy spotkania, na które dotarło 50–60 osób, pominięto też w kampanii wyborczej ośrodki fabryczne, tj. cukrownie i cegielnie – przesądziło to o słabym wyniku kandydatów do Rady Miasta²⁰².

W kolejnych miesiącach członkowie ciechanowskiej KPP zaczęli opuszczać więzienia. 27 czerwca wyszli na wolność J. Gałek, Wolf Kirszenbaum i D. Mławski, którzy mieli się przyczynić do działań na rzecz rozbudowy kadrowej i większej aktywności lokalnej KPP²⁰³. Zadaniem generalnym członków KPP na lipiec dla powiatu ciechanowskiego była rozbudowa organizacji komunistycznej na folwarkach i dotarcie do ludzi wywodzących się z najniższych sfer i żyjących w skrajnej biedzie. W ramach akcji na rzecz bezrobotnych przeprowadzono trzy wystąpienia, w których uczestniczyło 50–70 osób. Odbyła się także akcja strajkowa o podwyżkę dla robotników rzecznych, dzięki której pracujący otrzymali o około 15 proc. wyższy dochód. Ponadto ciechanowscy komuniści wyrazili poparcie dla Ernsta Thälmana (tzw. akcja Thälmana)²⁰⁴. W tym celu zebrali 70 osób i odbyli masówkę, odczytując rezolucję na rzecz wypuszczenia go z więzienia²⁰⁵.

²⁰² AAN, KPP, 158/XII-10, t. 3, Sprawozdanie z akcji wyborczej na Okręgu Płocko-Ciechanowskim, b.d., k. 9–10.

²⁰³ APW, UWW, 475/80, Sprawozdanie wojewody warszawskiego nr 6 za miesiąc czerwiec 1934 r., 20 VII 1934 r., k. 101; *ibidem*, Sprawozdanie wojewody warszawskiego nr 7 za miesiąc lipiec 1934 r., 20 VIII 1934 r., k. 171. Wolf Kirszenbaum wracając z więzienia nie przyjechał bezpośrednio do Ciechanowa, lecz najpierw udał się do Warszawy, do centrali KPP, gdzie zawiózł gryps od jednego z odsiadujących z nim komunistów.

²⁰⁴ Ernst Thälmann (1886–1944) – członek Socjaldemokratycznej Partii Niemiec i Niezależnej Socjaldemokratycznej Partii Niemiec. W 1920 r. wstąpił w szeregi Komunistycznej Partii Niemiec, a od 1925 r. był jej przewodniczącym. Po dojściu do władzy Adolfa Hitlera, 3 III 1933 r. został aresztowany i kolejno więziony w Sachsenhausen, Moabicy, Hanowerze, Budziszynie i Buchenwaldzie, gdzie w 1944 r. za swoje poglądy został rozstrzelany.

²⁰⁵ AAN, KPP, 158/XII-10, t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Płock-Ciechanów za lipiec 1934 r., b.d., k. 11.

W ramach przygotowań do akcji 1 sierpnia, 23 lipca obradowała w Mławie konferencja z udziałem delegatów przybyłych z Ciechanowa, Makowa, Przasnysza i Pułtuska²⁰⁶. Zaplanowany na to święto kolportaż ulotek w Ciechanowie nie doszedł do skutku. 30 lipca pracownik torowy Walczak, zamieszkujący w budce kolejowej pod wsią Szczurzynek, znalazł na torach kilkadziesiąt odezwy KPP. Jak ustalono w przeprowadzonym dochodzeniu, odezwy te zostały wyrzucone z pociągu jadącego w kierunku Warszawy. Wiozący je do Ciechanowa miał złe relacje z miejscowymi członkami KPP, w związku z czym obawiał się wyjść na stację kolejową i wyrzucił je z pociągu²⁰⁷. Obchody Międzynarodowego Dnia Antywojennego w Ciechanowie organizowane przez członków lokalnej KPP wypadły więc w związku z tym bardzo skromnie w stosunku do zakładanych przedsięwzięć. Tego dnia odbył się tylko półgodzinny strajk przy rzece z udziałem 70 osób oraz strajk przy stacji kolejowej, w którym wzięło udział 25 osób²⁰⁸.

Zakładany w lipcu 1934 r. wzrost zasobów kadrowych KPP i KZMP w Ciechanowie oraz zwiększenie działalności w terenie nie zostały pomyślnie zrealizowane. Podkreślali to przybywający do Ciechanowa okręgowcy. Już 7 sierpnia instruktor okręgowy KZMP, który odbył konferencję z ciechanowskimi członkami KD KZMP, zarzucał im brak aktywności i „groził winnym represjami organizacyjnymi”²⁰⁹. Inny okręgowiec z Płocka o pseudonimie „Julek”, w trakcie konferencji z członkami KPP 12 września zalecał, aby zaangażować wszystkie siły do stworzenia jakiegokolwiek stowarzyszenia lub związku rzemieślniczego, który byłby „płaszczkiem” ułatwiającym pracę partyjną²¹⁰.

Obraz KPP w powiecie ciechanowskim wyłaniający się ze sprawozdań okręgowych wygląda jeszcze gorzej. Instruktorzy ubolewali nad brakiem stałego kierownictwa w KD, co prowadziło do tego, że gdy przyjeżdżali na posiedzenie dzielnicowe nie było z kim rozmawiać i należało powoływać nowe kierownictwo. Nie układała się również współpraca z najstarszymi członkami miejscowej KPP, którzy unikali pracy i przejawiali niechęć do rekrutowania nowego aktywu. Dodatkowo pojawił się konflikt narodowościowy. W obawie przed prowokacją polscy towarzysze nie chcieli współpracować z żydowskimi członkami partii²¹¹.

²⁰⁶ APW, UWW, 475/80, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 7 za miesiąc lipiec 1934 r., 20 VIII 1934 r., k. 160–161.

²⁰⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 8 z ruchu wywrotowego za miesiąc sierpień 1934 r., 20 IX 1934 r., k. 21.

²⁰⁸ AAN, KPP, 158/XII-10, t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Płock–Ciechanów za lipiec 1934 r., b.d., k. 11.

²⁰⁹ APW, UWW, 475/80, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 8 z ruchu wywrotowego za miesiąc sierpień 1934 r., 20 IX 1934 r., k. 2.

²¹⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 9 z ruchu wywrotowego za miesiąc wrzesień 1934 r., 20 X 1934 r., k. 262.

²¹¹ AAN, KPP, 158/XII-10 t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Płockiego, 23 IX 1934 r., k. 13.

Mimo wielu zastrzeżeń do KD KPP w Ciechanowie, przeprowadził on w 1934 r. kilka udanych pojedynczych akcji. Największy rozgłos przyniosła akcja z 1 września, kiedy to KPP urządziła spotkanie robotników pracujących przy rzece, w którym wzięło udział 740 osób. Wieczorem tego dnia, na ulicy Warszawskiej na przestrzeni około 80 metrów rozrzucono odezwy KPP i KZMP, drukowane w języku polskim i żydowskim. Kolportaż ten został pozytywnie odebrany przez delegata okręgowego KPP, który udzielił pochwały technikowi Lejbowi Sączkowerowi za należyte zorganizowanie akcji rozrzucania ulotek²¹². Poza tym we wrześniu z inicjatywy KD KPP w Ciechanowie dwukrotnie organizowane były demonstracje bezrobotnych. Do ich przeprowadzenia wykorzystano okres pobytu w Ciechanowie nowo wybranego wojewody warszawskiego Bronisława Nakoniecznikoffa-Klukowskiego, do którego udała się delegacja 100 bezrobotnych domagająca się zatrudnienia. W wyniku rozmów 40 z nich otrzymało pracę przy robotach publicznych²¹³.

W następnych miesiącach, mimo iż KD KPP w Ciechanowie nie spełniał oczekiwań i wytycznych z okręgu, dawał o sobie znać przez przeprowadzany na niewielką skalę kolportaż odezw. Wymienić w tym miejscu należy ulotki znalezione 23 października na torach kolejowych przy Cukrowni Ciechanów. Konfiskacie uległy wówczas odezwy: „List otwarty KC KPP do proletariatu chłopstwa Polski i wszystkich organizacji PPS”, „Ratujmy Thälmana”, „Do ogółu kolejarzy”, „Do robotników PPS Żyrardowa, do Okręgu PPS” i „Do robotników, chłopów, żołnierzy, do pracującej młodzieży, do wszystkich ludzi pracy”²¹⁴. Na święto 7 listopada komuniści wydali na hektografie²¹⁵ odezwę do robotników cukrowni²¹⁶ oraz zamieścili w sklepie Spółdzielni Mleczarskiej przy ulicy Warszawskiej w Ciechanowie plakat o antypaństwowej treści:

Niech żyje 7 listopada Rocznica Rewolucji Socjalnej w Rosji. Precz z uciskiem, z poniewierką żołnierską. Precz z wojną imperialistyczną. Precz z najazdem na ZSRR. Precz z wojennym sojuszem Piłsudskiego z Hitlerem. Niech żyje zbrojne powstanie robotników, chłopów i żołnierzy. Niech żyje czerwona armia.

²¹² APW, UWW, 475/80, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 9 z ruchu wywrotowego za miesiąc wrzesień 1934 r., 20 X 1934 r., k. 262, 272.

²¹³ AAN, KPP, 158/XII-10, t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Płockiego, 23 IX 1934 r., k. 15.

²¹⁴ *Ibidem*, 158/XIII-11, t. 2, Okręg Płock–Ciechanów. Odezwy, Odezwa Komunistycznej Partii Polski do robotników rolnych i chłopów, IX 1934 r., k. 1; APW, UWW, 475/80, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 10 za miesiąc październik 1934 r., 20 XI 1934 r., k. 306.

²¹⁵ Hektograf to rodzaj powielacza tekstów oraz rysunków, w którym do wykonywania odbitek używana jest woskowana kalka kopiująca z przeniesionym na nią oryginałem.

²¹⁶ AAN, KPP, 158/XII-10, t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Płock–Ciechanów za czas od 8 XI do 22 XII 1934 r., b.d., k. 19.

15 listopada przybyła do Ciechanowa delegatka z KO ps. „Roma”, która przekazała zalecenie KC KPP w sprawie pracy na wsi, gdzie należało zwrócić szczególną uwagę na to, aby ludność była odpowiednio przygotowana do ewentualnego stawienia oporu urzędnikom przychodzącym egzekwować podatki. W ramach rozpowszechniania hasel komunistycznych 23 listopada na ulicy Pułtuskiej zawieszono na przewodach telefonicznych mały transparent z napisem „Precz z faszyzmem, armią głodu, niech żyje armia ZSRR, KPP, ZMK”²¹⁷.

Pod koniec 1934 r. członkowie KPP z Ciechanowa w ramach jednolitego frontu walki z ustrojem i decyzjami rządu, zwrócili się do biblioteki Bundu z postulatem wspólnego jej odbudowania, uznając że „upadek dzielnicy ciechanowskiej, szczególnie na ulicy żydowskiej, datuje się od czasu upadku naszej biblioteki” i że „dopóki nie będziemy mieć legalnej placówki, robota nasza się nie dźwignie”. Inicjatywa ta nie zyskała poparcia ze strony struktur okręgowych, które twierdziły, że był to błąd, bowiem dla robotników nie jest zrozumiałe, dlaczego KPP porusza tylko kwestię biblioteki, w sytuacji kiedy proletariats zмага się z tyloma problemami natury ekonomicznej. Z oceną tą nie zgadzał się przedstawiciel ciechanowskiej KPP, który zwrócił się do Sekretariatu ze skargą na delegatów okręgu, których niewłaściwe decyzje mogą pociągnąć za sobą poważne skutki polityczne²¹⁸.

W grudniu 1934 r. w związku z zabójstwem Siergieja Kirowa²¹⁹, w Ciechanowie rozwieszono plakaty następującej treści:

Tow. Sergiusz Kirow, sekretarz KC WKP(b) poległ na posterunku budowy socjalizmu, ugodzony kulą wroga ZSRR i międzynarodowego proletariatu. Cześć pamięci bohaterskiego bojownika sprawy robotniczej rewolucji²²⁰.

3 grudnia przyjechał do Ciechanowa okręgowy delegat z Płocka, który podczas konferencji z miejscowymi działaczami KPP polecał stworzyć „jakąś legal-

²¹⁷ APW, UWW, 475/80, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 11 za miesiąc listopad 1934 r., 20 XII 1934 r., k. 400, 410, 412; D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 170–171.

²¹⁸ AAN, KPP, 158/XII-10, t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Płock–Ciechanów za czas od 8 XI do 22 XII 1934 r., b.d., k. 28-29.

²¹⁹ Siergiej Kirow (1886–1934) – aktywny członek Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji związany z frakcją bolszewicką. Agitator i organizator strajków i nielegalnych drukarni. Uczestnik rewolucji październikowej i wojny domowej w Rosji. Od 1920 r. sowiecki poseł w Gruzji, gdzie przygotowywał powstanie bolszewickie, w wyniku którego Gruzja utraciła suwerenność. W latach 1921–1925 I sekretarz KC Komunistycznej Partii Azerbejdżańskiej. Od 1926 r. I sekretarz Komitetu Miejskiego w Leningradzie, a od 1930 r. członek Biura Politycznego KC WKP(b), który sprzeciwiał się brutalnym metodom polityki Józefa Stalina. Jako niewygodny polityczny konkurent Stalina 1 XII 1934 r. zastrzelony przez Leonida Nikołajewa.

²²⁰ AAN, KPP, 158/XII-10, t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Płock–Ciechanów za czas od 8 XI do 22 XII 1934 r., b.d., k. 32.

ną” placówkę w rodzaju związku lub stowarzyszenia, gdzie można byłoby się spotykać i omawiać sprawy partyjne. Odbył też konferencję z Janem Ordakowskim – sekretarzem KPP w Niechodzinie, sprawdzając funkcjonowanie partii na terenie wsi Niechodzin i Kownaty Żędowe²²¹. Pod koniec 1934 r., a dokładnie 29 grudnia, do Ciechanowa powrócił najbardziej znany działacz komunistyczny – Wincenty Mieszkowski, który w więzieniu w Łomży odsiadywał dwuletnią karę pozbawienia wolności za prowadzenie działalności antypaństwowej²²².

Rok 1935

Rok 1935 KD KPP w Ciechanowie rozpoczął zebraniem, które odbyło się 2 stycznia przy ulicy Zagumiennej. Przybyli na spotkanie: Konstanty Karolak, Wolf Kirszenbaum, Wincenty Mieszkowski, Henryk Morawski i Olszewski w związku ze świętem „3L” uchwalili akcję plakatowania, sztandarowania i kolportowania odezw KPP²²³. Miesiąc później, 5 lutego przyjechał do Ciechanowa delegat z Wydziału Wojskowego KO, który odbył z Karolakiem i Kirszenbaumem naradę związaną ze zbliżającym się poborem rekrutów do wojska²²⁴. Tematem kolejnego spotkania KD KPP, które odbyło się 16 marca w mieszkaniu Olszewskiego, była akcja kolportażowa z okazji 64. rocznicy Komuny Paryskiej²²⁵ oraz sprawa powrotnego przyjęcia w stan czynny zawieszono działacza KPP – Stanisława Zbrzeskiego²²⁶. Pomimo wielu planów kolportażowych ciechanowskich komunistów, w zachowanych materiałach archiwalnych z pierwszego kwartału 1935 r. odnajdujemy tylko jedną akcję. 18 lutego przy ulicy Zakroczymskiej w Ciechanowie, naprzeciwko bożnicy, znaleziono 10 odezw²²⁷.

W kolejnych miesiącach ponownie powrócono do kwestii agitacji w 11 Pułku Ułanów Legionowych. 12 kwietnia do Ciechanowa przyjechała delegatka z Płocka, która na zebraniu zredagowała odezwę i poleciła zgromadzonym jej powielenie i rozkolportowanie w pobliżu jednostki wojskowej. Następnie oma-

²²¹ APW, UWW, 475/81, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 12 za miesiąc grudzień 1934 r., 20 I 1935 r., k. 403.

²²² *Ibidem*, k. 413.

²²³ *Ibidem*, 475/83, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 1 z ruchu wywrotowego za miesiąc styczeń 1935 r., 20 II 1935 r., k. 2.

²²⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 2 z ruchu wywrotowego za miesiąc luty 1935 r., 20 III 1935 r., k. 146.

²²⁵ Komuna Paryska to rewolucyjne wystąpienia paryskiego proletariatu trwające od 18 III do 28 V 1871 r.

²²⁶ APW, UWW, 475/83, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 3 z ruchu wywrotowego za miesiąc marzec 1935 r., 20 IV 1935 r., k. 230.

²²⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 2 z ruchu wywrotowego za miesiąc luty 1935 r., 20 III 1935 r., k. 151.

wiano sprawy nawiązania nowych kontaktów z żołnierzami. Z kolei 17 kwietnia na zebraniu podokręgu KPP zalecano delegatowi z Ciechanowa opanowanie związków zawodowych przez należyte zorganizowanie robotników oraz wnikanie w struktury stowarzyszeń. W ramach akcji komunizowania związków byłych wojskowych, zalecano zapisywanie się członków ciechanowskiej KPP do Związku Podoficerów Rezerwy i Związku Rezerwistów²²⁸.

Drugie półrocze 1935 r. to niemalże zanik działalności KD KPP w Ciechanowie spowodowany w dużej mierze aresztowaniami. Stan ciechanowskiej KPP oddaje fragment sprawozdania okręgowego, w którym czytamy:

Dzielnica zgangrenowana do szpiku kości. [...] Płuca sobie tam człek wygada, a komórki do obsługiwanie nie otrzyma. Właściwie to ludzie wcale w komórki nie są ujęci, tylko chodzą luzem. O systematycznej ich pracy nie ma wcale mowy. A możliwości są, bo popularność w masach komuna ma. Komitet Miejski zmienia się tam częściej niż przysłowiowe rękawiczki, bo dziś jest towarzysz członkiem Komitetu Miejskiego, a jutro siedzi w więzieniu, bo zrobił awanturę na ulicy i bił się z żołnierzami o dziewczynę. Pijaństwo, kanciarstwo, plotkarstwo, bicie żon – to zjawiska powszechnie panujące na dzielnicy. To ostatnie stwarza, że każda żona jest wrogiem towarzyszy, wskutek czego bardzo często słyszy się jako powód nieprzyjścia na posiedzenie „przez żonę”²²⁹.

Dzielnicę do takiego stanu doprowadził jeden z członków Egzekutywy i KO, który podczas rocznego pobytu w Ciechanowie wysyłał fałszywe sprawozdania, z których wynikało, że stan dzielnicy jest idealny. Okłamywał członków partii i rządził nimi po dyktatorsku²³⁰. Bałagan jaki pozostawił po sobie bezskutecznie próbowali naprawić inni członkowie KO. Władze okręgowe ubolewały nad brakiem odpowiedzialnego kandydata, który podjąłby się opieki i kontroli nad ciechanowską dzielnicą KPP. Był co prawda do dyspozycji Żyd, uznano jednak, że na stanowisko kierownicze konieczny jest Polak²³¹.

Słabość organizacyjna i kadrowa ciechanowskiej KPP nie pozwoliła nawet na obchodzenie podstawowych świąt, tj. np. obchodów 1 maja czy 7 listopada²³². Zdołali wydać specjalną odezwę do rekrutów i poborowych Okręgu Płockiego oraz zapoznać się z kilkoma odezwami przysyłanymi z okręgu i kierowanymi do robotników i bezrobotnych²³³. Pod koniec 1935 r. w koszarach 11 Pułku Ułanów Legionowych działało wprawdzie dwóch agitatorów na rzecz werbowania żołnierzy do KPP, jednak z powodu zaniedbań ciechanowskiej

²²⁸ *Ibidem*, 475/84, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 4 z ruchu wywrotowego za miesiąc kwiecień 1935 r., 20 V 1935 r., k. 2.

²²⁹ AAN, KPP, 158/XII-10, t. 4, Komitet Okręgowy Płock–Ciechanów. Sprawozdania, Liczebny stan organizacji, 5 VII 1935 r., k. 2.

²³⁰ *Ibidem*, 158/XII-10, t. 3, Sprawozdanie z Okręgu Płock–Ciechanów, 18 IV 1935 r., k. 37–38.

²³¹ *Ibidem*, 158/XII-10, t. 4, Liczebny stan organizacji, 5 VII 1935 r., k. 2.

²³² *Ibidem*, Sprawozdanie z Okręgu Płock–Ciechanów od 7 IV do 7 V 1935 r., b.d., k. 7.

²³³ *Ibidem*, 158/XIII-11, t. 3, Okręg Płock–Ciechanów. Odezwy, k. 1–10.

KPP ani razu nie otrzymali oni żadnego wsparcia. Udało im się również przeprowadzić kolportaż literatury, którą z okolic koszar zebrali żołnierze i wnieśli na teren jednostki wojskowej. Ponadto przeprowadzono dwie narady z 10 osobami, które czekały na karty powołania do służby wojskowej i które mogłyby być wykorzystane do rozpowszechniania treści komunistycznych²³⁴.

Lata 1936–1939

Cztery ostatnie lata okresu międzywojennego to wyraźna tendencja spadkowa działalności ciechanowskich komunistów, która wpisuje się również w tło ogólnopolskie. Ciągłe aresztowania członków KPP i powracające problemy odtwarzania KD w Ciechanowie sprawiły, że inicjatywy podejmowane przez lokalnych komunistów stopniowo zaczęły tracić na znaczeniu, a w konsekwencji zamierać. W zachowanych dokumentach archiwalnych dotyczących rzeczowego tematu, kwestia KPP występuje sporadycznie i nie jest raczej przejawem aktywności jej członków, tylko sprawozdawczym odnotowaniem np. momentu opuszczenia więzienia. Tego typu informacje znajdują się w sprawozdaniu wojewody warszawskiego za styczeń 1936 r. Wymienieni są w nim czterech działacze komunistyczni z Ciechanowa, którzy powrócili z więzienia na mocy ustawy z 2 stycznia 1936 r. o amnestii²³⁵: Konstanty Karolak skazany w kwietniu 1935 r. z artykułu 97 kk na 3 lata więzienia za należenie do KPP i kolportaż bibuły komunistycznej, Jankiel Młockier skazany na 2 lata więzienia z artykułu 97 kk za należenie w 1933 r. do KPP oraz Michał Zylber skazany w kwietniu 1935 r. z artykułu 97 kk na 5 lat więzienia²³⁶.

W lutym 1936 r. do zarządu nowo założonego Oddziału Związku Zawodowego Pracowników Transportowych w Ciechanowie, poza Józefem Grzelakiem z PPS weszli sami przedstawiciele KPP: Jan i Stefan Chabrowiczowie, Stanisław Jabłoński i Henryk Pakiełło²³⁷. W sprawozdaniach Wydziału Bezpieczeństwa z kolejnych miesięcy dotyczących powiatu ciechanowskiego, kwestia KPP nie występuje. Jedynie w kwietniu 1936 r. komuniści z Okręgu Mławskiego podkreślają zdobycie wpływów w jednej z wsi powiatu ciechanowskiego, gdzie

²³⁴ *Ibidem*, 158/XI-7, t. 2, Obwód Włocławek–Płock–Ciechanów. Sprawozdania, Sprawozdanie z Obwodu Włocławek–Płock–Ciechanów, 15 XI 1935 r., k. 1; D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 169.

²³⁵ Ustawa z 2 I 1936 r. o amnestii została wprowadzona dla upamiętnienia wprowadzenia w życie ustawy konstytucyjnej z 23 IV 1935 r. i darowała lub zmniejszała karę za niektóre wykroczenia i przestępstwa popełnione przez 11 XI 1935 r. Zob. Ustawa z dnia 2 I 1936 r. o amnestii (DzU 1936, nr 1, poz. 1).

²³⁶ APW, UWW, 475/98, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 1 z ruchu wywrotowego, zawodowego i bezpieczeństwa za miesiąc styczeń 1936 r., 20 II 1936 r., k. 4–5.

²³⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 2 z ruchu wywrotowego, zawodowego i bezpieczeństwa za miesiąc luty 1936 r., 20 III 1936 r., k. 43.

odbyli zebranie z 13 parcelantami i założyli oddział Związku Zawodowego Małorolnych²³⁸. W kolejnych miesiącach z obawy przed dekonspiracją do Ciechanowa przestali przyjeżdżać delegaci okręgowi, przez co nie dysponujemy żadnymi informacjami o działalności komunistów w powiecie ciechanowskim²³⁹.

Od połowy 1937 r., w wyniku pogłębienia wywiadu Kompartii, aresztowań wśród jej najczynniejszych działaczy oraz rozwijającej się społecznej akcji antykomunistycznej, zamierzenia i nadzieje komunistów upadły. W aktywie partyjnym nastąpiło wewnętrzne rozbitcie, co w konsekwencji spowodowało utrudnienia w kontaktach i nieobsługiwanie ogniw partyjnych²⁴⁰. Wobec braku działalności MOPR, jesienią 1937 r. w Ciechanowie zorganizowano dwie komórki Czerwonej Pomocy – organizacji, która w Polsce od 1924 r. była sekcją MOPR i reprezentowała interesy KPRP/KPP²⁴¹. Członkowie wymienionych komórek, z których jedna liczyła 5, a druga 4 osoby, przeprowadzili w końcu września 1937 r. zbiórkę na MOPR, w wyniku której zebrali zaledwie kilka złotych²⁴².

Próby wznowienia pracy partyjnej w Ciechanowie podjęli się członkowie KZMP, organizując 1 stycznia 1938 r., w obecności okręgowca o pseudonimie „Skala” naradę delegatów, na której ciechanowską organizację reprezentowali sekretarz KM KZMP Berko Nuta i sekretarz KM KPP Wolf Kirszenbaum. Po złożeniu sprawozdań z działalności poszczególnych komitetów, „Skala” wydał instrukcję co do uaktywnienia pracy partyjnej i nawiązania współpracy z legalnymi organizacjami lewicowymi, dążąc do utworzenia jednolitego frontu. W dotarciu do nich zalecał korzystanie z bibliotek tych organizacji. Oprócz tego przypominał o zbliżającym się święcie „3L”, dniu w którym powinny zostać zorganizowane obchody i masówki. Jak ustalił Wydział Bezpieczeństwa UWW, jeszcze na początku 1938 r. w Ciechanowie istniały trzy komórki młodzieżowe KZMP liczące dwudziestu członków i dwie komórki Czerwonego Pioniera z około piętnastoma członkami, które w obawie przed prowokacją nie podejmowały działalności. Na koniec „Skala” wyjaśnił przyczynę masowych

²³⁸ AAN, 158/XII-1, t. 8, Komitet Okręgowy Ciechanów–Mława. Sprawozdania, Sprawozdanie z Okręgu Mławskiego, 6 V 1936 r., k. 2.

²³⁹ *Ibidem*, Informacja z Okręgu Mława, Ciechanów, Pułtusk za okres listopad–grudzień 1936 r., b.d., k. 9.

²⁴⁰ APW, UWW, 475/103, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 4 z ruchu wywrotowego, zawodowego i bezpieczeństwa publicznego za miesiąc kwiecień 1937 r., 20 V 1937 r., k. 103.

²⁴¹ Szerzej o Czerwonej Pomocy zob. M. Krzysztofiński, *Czerwona Pomoc jako „organ walki z białym terrorem”* [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność*, Rzeszów 2015, s. 309–328. O rozpoznaniu struktur MOPR (w tym także Czerwonej Pomocy) zob. K. Sacewicz, *Komunizm i antykomunizm w II Rzeczypospolitej. Państwo – społeczeństwo – partie*, Olsztyn 2016, s. 289–308.

²⁴² APW, UWW, 475/101, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 9 z ruchu wywrotowego za miesiąc wrzesień 1937 r., 20 X 1937 r., k. 16.

egzekucji członków KPP w ZSRS, dowodząc „że są słuszne[,] gdyż skazani dążyli do wywołania kontrrewolucji i działali na korzyść państw faszystowskich”. Omówił też wyniki wyborów do Rady Najwyższej ZSRS przeprowadzonych 12 grudnia 1937 r.²⁴³

Latem 1938 r. do członków KC KPP i poszczególnych komitetów okręgowych dotarła wiadomość o planowanym rozwiązaniu partii, która sprawiła, że w całym województwie warszawskim nie odnotowano żadnych wystąpień komunistów. Wydział Bezpieczeństwa UWW w sprawozdaniu z czerwca 1938 r. podawał, że Zelman Ajzenberg, były członek KD KZMP w Ciechanowie, przywiózł z Francji 80 zł zebranych w Paryżu wśród tamtejszych komunistów pochodzących z Ciechanowa. Kolejne wsparcie finansowe w kwocie 40 zł nadeszło pocztą z Paryża. Pieniądze te miały być przeznaczone na pomoc więźniom politycznym, jednak z uwagi, iż w Ciechanowie takowych nie było, zebrana kwota została przekazana do Czerwonej Pomocy w Płocku²⁴⁴.

20 września 1938 r., czyli miesiąc po tym jak 16 sierpnia Prezydium Komitetu Wykonawczego Kominternu ostatecznie rozwiązało KPP²⁴⁵, przybył do Ciechanowa Wolf Zagackier, który na zwołanym zebraniu nakreślił sytuację w Kompartii, mówiąc że „komitety okręgowe zostały zlikwidowane, w miastach mają być utworzone komitety miejscowe, które dla lepszej konspiracji nie będą utrzymywały między sobą kontaktów”²⁴⁶. Tym samym KPP formalnie przestała istnieć.

Już po rozwiązaniu KPP, w Berezie Kartuskiej osadzeni zostali Nachman Pyzner – sekretarz KM KZMP i Lejb Sączkower – członek KM KZMP w Ciechanowie²⁴⁷. W związku z zatrzymaniem dotychczasowego sekretarza KM KZMP, do Ciechanowa ponownie przyjechał Zagackier, który na poufnej naradzie z członkami KM, Herszem Gałkiem, Abramem Winem i Michałem Zylberem, powołał na to stanowisko H. Gałka. Zebrany zalecał, aby wstępowali do legalnie działających organizacji, dzięki czemu bez narażania się na represje będą mogli prowadzić „robotę wywrotową”.

Ostatni komunistyczny wątek dotyczący powiatu ciechanowskiego pojawiający się w sprawozdaniach Wydziału Bezpieczeństwa UWW pochodzi z 22 lutego 1939 r., kiedy to Gałek otrzymuje z Paryża list od tamtejszych komunistów pochodzenia żydowskiego zamieszkujących do niedawna w Ciechanowie, za-

²⁴³ *Ibidem*, 475/108, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 1 ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc styczeń 1938 r., 15 II 1938 r., k. 16–17.

²⁴⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 6 ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc czerwiec 1938 r., 15 VII 1938 r., k. 198, 203.

²⁴⁵ H. Cimek, *Komuniści, Polska, Stalin 1918–1939*, Białystok 1990, s. 130; P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 31–33.

²⁴⁶ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej...*, s. 207.

²⁴⁷ APW, UWW, 475/110, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 1 ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc styczeń 1939 r., 15 II 1939 r., k. 19.

wiadamiający o wysłaniu do Ciechanowa 25 zł na pomoc dla więźniów politycznych²⁴⁸.

Reasumując, ciechanowscy komuniści nastawieni byli przede wszystkim na agitację, wyrażającą się w kolportowaniu ulotek i rozwieszaniu transparentów oraz prowadzeniu akcji strajkowych. Jest to zrozumiałe, jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt, że rewolucję wyobrażali sobie jako przekształcenie się strajków ekonomicznych w masowe starcia polityczne, które doprowadzą do upadku rządu i całego systemu²⁴⁹. W akcjach tych bardzo często wykorzystywali nastroje robotników i rolników, którzy czując niezadowolenie na tle ekonomicznym, byli podatni na hasła oferowane przez członków ciechanowskiej KPRP/KPP. Dzięki temu działacze komunistyczni przypisywali sobie w sprawozdaniach organizację kilkusetosobowych manifestacji, które w rzeczywistości nie zawsze były efektem zabiegów mających na celu pozyskanie jak największej liczby demonstrantów.

Zauważalny jest także fakt, że pomimo bardzo niewielkiego poparcia społecznego komunistów w powiecie ciechanowskim w okresie międzywojennym, potrafili oni stworzyć struktury partii, a w przypadku ich dekonspiracji lub rozbicia, przystępowali na nowo do działań odbudowujących poszczególne komitety. Wśród skromnych zasobów kadrowych KPRP/KPP w powiecie ciechanowskim, można wyróżnić kilku działaczy, którzy charakteryzowali się ogromnym autorytetem w partii i bez których nie mogły zapadać kluczowe decyzje.

Dużą przeszkodą w działaniu komunistów na terenie powiatu ciechanowskiego była Policja Państwowa, która dzięki prowadzonemu rozpoznaniu przy pomocy sieci konfidentów neutralizowała wiele inicjatyw jeszcze na etapie ich planowania. Doskonałe rozeznanie policji wśród komunistycznych działaczy utrudniało członkom KPRP/KPP realizowanie wytycznych otrzymywanych z KC i KO, przez co w sprawozdaniach instruktorów okręgowych ich działalność była bardzo często przedstawiana w złym świetle. Jeżeli do tego dodamy brak zaplecza politycznego i niechęć większości społeczeństwa powiatu ciechanowskiego do komunistów, otrzymujemy pełny obraz nieudanych starań działaczy komunistycznych reprezentujących polityczne interesy obcego państwa.

²⁴⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody warszawskiego nr 2 ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc luty 1939 r., 15 III 1939 r., k. 41.

²⁴⁹ K. Trembicka, *Między utopią...*, s. 135.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

- ♦ Archiwum Akt Nowych
Komunistyczna Frakcja Poselska.
Komunistyczna Partia Polski.
- ♦ Archiwum Państwowe w Warszawie
Urząd Wojewódzki Warszawski 1918–1939.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego*, t. 2, oprac. W. Makowski, Warszawa 1921.
- Memorandum do KC KPP z propozycją zawarcia sojuszu z Piłsudskim*, Warszawa, 30 III 1926 r. [w:] *Przewrót majowy 1926 r. w oczach Kremla*, red. F. Musiał, Warszawa 2009.
- Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918–1919. Materiały i dokumenty*, t. 1: *Warszawska Rada Delegatów Robotniczych*, oprac. H. Buczek, Z. Szczygielski, Warszawa 1962.
- Rola członków Związku Zawodowego Robotników Rolnych Rzpltej Polskiej podczas najazdu bolszewickiego*, Warszawa 1921.
- Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniach 4 i 11 marca 1928 r.*, „Statystyka Polski” 1930, t. 10.
- Świecki T., Wybult F., *Mazowsze Płockie w czasie wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932.

OPRACOWANIA

- Ajnenkiel A., *Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918–1926*, Warszawa 1978.
- Cimek H., *Komuniści, Polska, Stalin 1918–1939*, Białystok 1990.
- Dąbrowski R., *Sacco i Vanzetti*, Warszawa 1928.
- Dymek B., *Ciechanów w latach 1914–1939 (z dziejów ruchu robotniczego)* [w:] *Millenium Ciechanowa (900 lat. 1065–1965). Materiały z sesji naukowo-popularnej w dniach 11 i 12 grudnia 1965 r.*, red. S. Pazyra, Warszawa 1969.
- Fast H., *Sacco i Vanzetti*, Warszawa 1955.
- Gontarczyk P., *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944*, Warszawa 2014.
- Hass L., *Wpływy ugrupowań politycznych wśród ludności województwa warszawskiego w drugiej połowie lat dwudziestych (w świetle wyborów sejmowych)*, „Rocznik Mazowiecki” 1974, t. 5.
- Iwański G., *Powstanie i działalność Związku Proletariatu Miast i Wsi 1922–1925*, Warszawa 1974.
- Jasiński B., *Pałę Paryż*, Warszawa 1957.
- Jaszuński G., *Sacco i Vanzetti*, Mielec 2000.
- Juszkiewicz R., *11 Pułk Ułanów Legionowych im. Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza*, Ciechanów 1998.
- Kazimierski J., *Ruch robotniczy w Podregionie Ciechanowskim w latach 1918–1939* [w:] *Ruch robotniczy na Mazowszu Ciechanowskim*, Ciechanów 1984.
- Kowalczyk J., *Marceli Nowotko. Bojownik o wolność narodu*, Warszawa 1950.
- Krzemień L., *Związek Młodzieży Komunistycznej w Polsce. Pierwsze dziesięciolecie (1918–1928)*, Warszawa 1972.
- Krzysztofiński M., *Czerwona Pomoc jako „organ walki z białym terrorem”* [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność*, Rzeszów 2015.
- Krzysztofiński M., *Komuniści na Rzeszowszczyźnie 1918–1944/1945*, Rzeszów 2010.
- Lipiec J., *Tadeusz Wieniawa-Długoszowski. Przyczynki do biografii politycznej 1905–1914*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie. Historia” 1989, z. 2.

- Ławnik J., *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939*, Warszawa 1979.
- Malinowski M., *Marceli Nowotko*, Warszawa 1976.
- Marceli Nowotko „Marian”, „Stary” 1893–1942. *Artykuły biograficzne, wspomnienia, dokumenty*, red. B. Dymek, Warszawa 1974.
- Marceli Nowotko. *Wspomnienia i artykuły*, Warszawa 1949.
- Masterniak-Pawłowska M., *Instytucja sędziego śledczego w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, z. 1.
- Misiuk A., *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996.
- Pawłowski I., *Polityka i działalność wojskowa KPP 1918–1928*, Warszawa 1964.
- Pepłoński A., *Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczytno 1991.
- Piasecki W., *Jan Karski. Jedno życie. Kompletna opowieść*, t. 2: (1939–1945). *Inferno*, Kraków 2017.
- Piotrowicz D., *Ciechanów w latach 1918–1939* [w:] *Ciechanów. Szkice z historii miasta*, red. K.A. Sobczak, Ciechanów 2016.
- Piotrowicz D., *Ciechanów w latach Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Ciechanów 1998.
- Piotrowicz D., *Powiat ciechanowski w sierpniu 1920 roku*, „Niepodległość i Pamięć” 2010, nr 32.
- Roszkowski W., *Historia Polski 1914–2005*, Warszawa 2009.
- Sacewicz K., *Komunizm i antykomunizm w II Rzeczypospolitej. Państwo – społeczeństwo – partie*, Olsztyn 2016.
- Sacewicz K., *Organizacja i działalność ruchu komunistycznego w Polsce w latach 1918–1925 w świetle raportu Wydziału Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, „Echa Przeszłości” 2009, t. 10.
- Sacewicz K., *Razem czy osobno? Władze PPS i KPRP-KPP wobec obchodów święta 1 maja w latach 1919–1928*, „Dzieje Najnowsze” 2015, nr 1.
- Sacewicz K., *Wojna na lewicy – pierwsze starcia. Walka o hegemonię w warszawskich radach delegatów robotniczych pomiędzy KPRP a PPS (1918–1919)* [w:] *Komuniści w międzywojennej Warszawie*, red. E. Kowalczyk, Warszawa 2014.
- Sacewicz K., *Założenia i zakres współpracy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z Ministerstwem Spraw Zagranicznych w przeciwdziałaniu rozwojowi organizacji komunistycznych w II RP na podstawie pisma Jana Bacha z 19 lutego 1937 roku*, „Echa Przeszłości” 2010, t. 11.
- Sinclair U., *Sacco i Vanzetti*, Warszawa 1950.
- Szczepeński J., *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa–Pułtusk, 1995.
- Świecki T., Wybult F., *Mazowsze Płockie w czasie wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932.
- Trembicka K., *Między utopią a rzeczywistością. Myśl polityczna Komunistycznej Partii Polski (1918–1938)*, Lublin 2007.
- Vonnegut K., *Recydywista*, Warszawa 2013.
- Wawrzyński T., *Materiały źródłowe do działalności Komunistycznej Partii Polski w wojsku 1918–1939 przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1969, nr 1.
- Wojciechowski J.S., *11 Pułk Ułanów Legionowych im. Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza*, Pruszków 2014.
- Zaporowski Z., *Komunistyczna Frakcja Poselska (1921–1935)* [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015.
- Zaporowski Z., *Między Sejmem a wiecem. Działalność Komunistycznej Frakcji Poselskiej w latach 1921–1935*, Lublin 1997.

PRASA

- „Gazeta Poranna”
„Gromada”

„Kurier Warszawski”
„Nasza Trybuna”
„Nowy Kurier”
„Robotnik”
„Robotnik Rolny”

Communists in Ciechanów County during the Second Polish Republic

This publication deals with the communist activities in Ciechanów County from 1918 to 1939. The goal of the article is to analyze the initiatives of the members of the Communist Workers' Party of Poland and then, since 1925, the Communist Party of Poland, along with its agendas and sympathetic organizations. The source material does not allow for a complete reconstruction of the twenty-year existence of the party in the county. Nevertheless, it allows capturing the essence of its functioning. The basic forms of activity for the communists in Ciechanów County consisted of distributing appeals, hanging banners, and organizing strike actions.

Słowa kluczowe: Komunistyczna Partia Robotnicza Polski, Komunistyczna Partia Polski, komunizm, Ciechanów, powiat ciechanowski

Key words: Communist Workers Party of Poland, Communist Party of Poland, Communism, Ciechanów County

KRZYSZTOF ANDRZEJ KIERSKI – historyk, doktorant historii na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim i pracownik Biura Badań Historycznych Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Olsztynie. Autor kilkudziesięciu artykułów naukowych i rozdziałów w monografiach wieloautorskich. Zastępca redaktora naczelnego czasopisma naukowego „Meritum”. Zainteresowania badawcze: działania aparatu bezpieczeństwa w latach 1945–1990, relacje państwo–Kościół katolicki w PRL oraz historia wojskowości.